
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

THE «NEW SONG» AS TRADITIONAL BIBLICAL AND PATRISTIC MOTIF IN ROMANOS THE MELODIST

The song of adoration of the cross sung by the robber in *canticum 23* (Oxf) of Romanos the Melodist, is introduced by the words: καὶ ψάλλων ἔλεγεν ἀεὶ ἄσμα καινόν («and singing, without interruption, a new song», strophe ζ'.4), while in *canticum 32* (Oxf) Christ consoles a disheartened group of disciples with *inter alia* the following instruction: ἄσμα καινὸν ἄσατε («Sing a new song», strophe η'.3). The aim of this paper is to show that the meaning of the «new song» in both instances derives not only from its context in the particular kontakion itself, as is natural, but also from the history of interpretation regarding this motif in pre-Romanos sources.

The motif of the «new song» (called ἄσμα καινόν, ὕμνος καινός, or ᾠδὴ καινή; *canticum novum* in the Latin) has a long tradition. Its origin lies in Old Testament psalmody (33.3; 40.3; 96.1; 144.9; and 149.1), which, incidentally, would probably put into perspective Romanos' use of the verb ψάλλων in *canticum 23*, and both ψάλλοντες and συμψαλλόντων (strophe ιγ'.2/5) in *canticum 32* in connection with the motif of the ἄσμα καινόν. Apart from the psalms, this motif of the «new song» also occurs in Isaiah 42.10, and then reappears in the apocryphal book of Judith 16.13. In the New Testament we find it twice, both passages occurring in the book of Revelation, namely 5.9 and 14.3. In the post-biblical period this motif has been extensively developed by several important Church Fathers¹, while in hymnography before the time of Romanos, one significant occurrence of this motif is in the fifth century strophic hymn usually quoted² as such, namely Ἄσμα καινὸν ἄσωμεν, λαοί. This hymn is of importance because it is not only regarded along with a few others (e.g. the fifth century strophic hymn Ἐθήρευσάν με ἄνομοι) as forerunners or prototypes of the fully developed *kontakia* of Romanos and his contemporaries, but also because Romanos, in *canticum 32*, shares with this hymn, with slight variations, the phraseology used in the psalms in connection with the «new song», e.g. Psalm 33.3: Ἄσατε αὐτῷ

---

1. Amphilochius, Athanasius, Augustinus, Basilus, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Gregorius Nazianzenus and Gregorius Nyssenus, John Chrysostom, Justin the Martyr, Methodius, and Origen.

2. See e.g. C. A. Trypanis, *Greek Poetry from Homer to Sappho*, London 1981, p. 418.

ἄσμα καινόν; and 96:1 (= 98.1 = 149.1): Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν.

The various sources, from the Psalms up to this fifth century strophic hymn, reveal several important aspects of interpretation regarding this motif:

(a) Firstly: looking at the six verses in the psalms, it is clear that the motif of the «new song» is related to God's salvific acts on behalf of his people and the renewal of his covenant with them. Whenever God's people realised that his salvific acts were of such tremendous impact that a reversal of their fate was brought about, there arose a need for a «new song», for, as Artur Weiser³ puts it: «The old songs no longer suffice in view of the large-scale process of renewal that sets in with the Advent of God; the renewal of God's covenant for the new year ... must be matched by a new song». This is confirmed in the other OT as well as apocryphal passage: The exhortation to sing a «new song» to the Lord begins the section Isaiah 42.10-17, in which reference is then made to God's mighty acts of salvation and care on behalf of his people. In Judith 16.13 the «new song» refers to the fact that the Lord has empowered her to liberate his people and provide them again with a vision of a new future⁴.

(b) Secondly: in both Revelation 5.9 and 14.3 the «new song» is now related to God's salvation in Jesus Christ, i.e. to God's New Covenant in his Son, thus bringing a *new dimension* to this Old Testament motif: In 5.9ff the «new song» is sung because Christ the Lamb is worthy to take the scroll and open the seals, and from the contents of this «new song» (verses 9-10) it becomes clear that the concept of God's salvation and his new kingdom in Jesus Christ forms the focal point of the song. In 14.3 the «new song» is sung by the hundred and forty-four thousand who have been redeemed from the earth. Here also the «new song» is related to redemption in Christ, for only the «redeemed», i.e. the «new man», can sing the «new song», as St Augustine would later remark (see note 18). And this relation of the «new song» to God's salvation and redemption *in Jesus Christ* is confirmed by several passages in the Church Fathers. The «new song» is related both directly and indirectly to the Νέα Διαθήκη⁵, which is then redefined in terms of various aspects inherent in the concept of God's New Covenant in Christ.

3. A. Weiser, *The Psalms*, SCM Press 1962, p. 637. See also pp. 335-6: «The renewal of salvation brought about by God's manifestation of himself in the cult found its corresponding expression in a "new song"....».

4. See A. Van Selms, «'n Nuwe lied - die betekenis en nawerking van 'n Bybelse uitdrukking», in: *'n Nuwe lied vir die Here* (ed. J. A. Loader), Pretoria 1979, p. 6.

5. In several patristic passages the new song is directly defined as the New Covenant, e.g. Eusebius *Demonstratio evangelica* (ed. I. A. Heikel) 6.5.4.1-2; *Idem*. 1.4.5.1-3; *Idem*. 6.6.2.3-4; *Commentaria in Psalmos* MPG. 23.1217.48; Joannes Chrysostomus *Expositiones in Psalmos* MPG.55.493.9; Origenes *Fragmenta in Psalmos 1-150* (Dub.) (ed. J.-B. Pitra) 95.1.1; Athanasius *Expositiones in Psalmos* MPG 27.416.13-14; Basilius *Homiliae super Psalmos* MPG 29.328.18.

Methodius, for example, relates the singing of the new song to proclaiming the new grace of the church (τὴν καινὴν χάριν ἐξαγγέλλουσα τῆς ἐκκλησίας, *Symposium* 6.121A), while Amphilochius relates it to the new life-order in Christ (τῆ καινῆ πολιτεία, *De recens baptizatis*, 48). Other aspects of the New Covenant to which the new song is related include the teaching of Christ⁶; the resurrection of Christ⁷; the eternal law of the new harmony⁸; the epiphany of God's philanthropy⁹, or the epiphany or coming of Christ Himself¹⁰; our salvation¹¹; the realization of the new truth¹²; the saving Gospel¹³; the good things (that are chronological and qualitative new)¹⁴; the church of the saints¹⁵; the new life¹⁶ and finally the new song is also directly identified with Christ¹⁷.

(c) Thirdly: the «new song» thus being related to God's New Covenant in Jesus Christ, pertaining to the renewal of the cosmos, to the preaching of the gospel to all the nations, and to the renewal of man as individual believer, it signals at the same time the end of the old things, not only of the Old Covenant as such, but indeed also the end of ἀμαρτία, πλάνη, φθορά, θάνατος, αἰχμαλωσία, ὁ διάβολος etc.¹⁸.

6. τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας, Basilus *Homiliae super Psalmos* MPG 29.328.24.

7. τὰ τῆς ἀναστάσεως ἀπαγγέλλης μυστήρια, Basilus *Homiliae super Psalmos* MPG 29.328.38-39; τὸ γὰρ φέγγος τῆς ἀναστάσεως ἐλήλυθεν, Amphilochius *De recens baptizatis* (ed. C. Datema) 46-47.

8. τῆς καινῆς ἀρμονίας τὸ αἰδίων νόμον, Clemens Alexandrinus *Protrepticus* (ed. C. Mondésert) 1.2.4.2-5.

9. καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη, Clemens Alexandrinus *Idem* 1.4.4.4-7.

10. Τοῦτο ἐστὶ τὸ ἄσμα τὸ καινόν, ἡ ἐπιφάνεια ἡ νῦν ἐκλάμψασα ἐν ἡμῖν τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ προόντος λόγου, Clemens Alexandrinus *Idem* 1.7.3.1; καινόν τε ἄσμα ἐπὶ τῆ παρουσία αὐτοῦ ἄσεσθαι, Eusebius *Demonstratio evangelica* (ed. I. A. Heikel) 6.5.4.1-2.

11. καὶ μου τὸ ἄσμα τὸ σωτήριον... καινόν, Clemens Alexandrinus *Protrepticus* (ed. C. Mondésert) 1.6.3.2.

12. καινόν δὲ ἡ ἀλήθεια φαίνεται, Clemens Alexandrinus *Idem* 1.6.4.1.

13. τὸ ἄσμα τὸ καινόν, τὸ σωτήριον Εὐαγγέλιον, Eusebius *Commentaria in Psalmos* MPG 23.1217.54; τὸ καινόν τὸ εὐαγγελικόν, τὸ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν κεκηρυγμένον, Eusebius *Idem* MPG 23.1217.48ff.

14. καινῶν δὲ καὶ νέων ἀγαθῶν, Eusebius *Idem* MPG 23.1221.10.

15. τῆ τῶν ὁσίων Ἐκκλησία, Eusebius *Idem* MPG 24.69.37.

16. τὴν καινὴν τοίνυν ζωὴν, Joannes Chrysostomus *Expositiones in Psalmos* MPG 55.493.15-16.

17. ὁ Χριστός, καινόν ἄσμα μοι κέκληται, Clemens Alexandrinus, *Protrepticus* (ed. C. Mondésert) 1.6.5.3 and 7.1.1.

18. The following is a selection of passages relating to (i) the end of the Old Covenant: τὸ καινόν ἄσμα. Διότι τὸ μὲν παλαιούμενον καὶ γηράσκον τῆς Διαθήκης διέβη (Basilus *Homiliae super Psalmos* MPG 29.328.21ff); ...ἄσμα καινόν. Σαφῶς τὸν διὰ Μωσέως νόμον τέλος ἐσχηκέναι φησὶν (Athanasius *Expositiones in Psalmos* MPG 27.164.30); (ii) the end of sin, the devil etc.: τὸ ἄσμα τὸ καινόν ..., ἡ γὰρ παλαιὰ ἀμαρτία ἠφάνισται ... ὁ γὰρ διάβολος εἰς τὸ πῦρ ἐσκελίσθη (Amphilochius *De recens baptizatis* (ed. C. Datema) 49-50); ὁ Κύριος, καὶ τὸ ἄσμα τὸ

Having formulated the main interpretations of this motif in pre-Romanos sources, we may now turn to its use in Romanos. Of the two occurrences of this motif in his hymns¹⁹, the «new song» of the robber in *canticum* 23 is undoubtedly the more important example, for while Christ merely instructs his disciples in *canticum* 32 to sing a new song, in the case of *canticum* 23 the poet lets the robber actually sing such a song.

After the introductory strophe of *canticum* 23, in which the poet reflects on the tree of eternal and deathless life planted in paradise, the life-giving force of which Adam failed to recognise, but which the robber indeed came to recognise, the actual narrative of the robber and the cross begins in the second strophe with a reference to the robber's confession of faith and his subsequent justification. As such his spiritual eyes are opened so that he is enabled to connect the tree of life in paradise with the cross on Golgotha²⁰. This, however, fills him with joy as well as pain: joy for recognising the Life on the cross, pain at the contemplation of Adam's misery (strophe β'.1-γ'.4). In the form of a direct discourse Christ then consoles the robber by stating that He is the second Adam, who has come to save the first Adam and his descendants. And as the tree in the middle of paradise was at that time instrumental in man's banishment from paradise, thus also the tree on Golgotha is now instrumental in bringing man back to paradise. The robber is promised to be the first to enter paradise with this tree, i.e. the cross, as symbol of the new life it gives. He is therefore instructed by Christ to take the cross and present himself with the cross to the Cherubim, who, on recognising the cross as

---

καινὸν βούλεται; ... παῦσαι φθοράν, νικῆσαι θάνατον... (Clemens Alexandrinus Protrepticus (ed. C. Mondésert) 6.1.2ff); Παλαιὰ δὲ ἡ πλάνη... (Clemens Alexandrinus *Idem* 1.6.4.1ff); ...ἔσμα καινὸν ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν. Πέπαυται γὰρ ἡ τοῦ διαβόλου τελετὴ καὶ μαντικὰ ... (Athanasius *Oratio in resurrectionem et in recens baptizatos* (ed. M. Aubineau) 13.5.14.1); (iii) the renewal of kosmos, the preaching of the gospel to all the nations, and the renewal of the individual believer: ἐάν τε τὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀνανέωσιν τοῦ παντὸς κόσμου τοῦ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας παλαιωθέντος διεξίης... (Basilios *Homiliae super Psalmos* MPG 29.328.35-38); τὸ καινὸν ἔσμα τὸ εὐαγγελικόν, τὸ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν κεκηρυγμένον. Οὗτοι δὲ οὖν προστάττονται ἄδειν τῷ Κυρίῳ ἔσμα καινὸν ἐν πάσῃ τῇ γῆ (Eusebius *Commentaria in Psalmos* MPG 23.1217.48ff); τὸ ἔσμα τὸ καινόν, ἰδοὺ γὰρ Ἄδὰμ ἀνεκαινίσθη καὶ Εὐὰ εἰς οὐρανοῦς ἀνεκομίσθη... (Amphilochius *De recens baptizatis* (ed. C. Datema) 49-50); Ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος, ὁ φθειρόμενος κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, οὐ δύναται ἔσαι ἔσμα καινόν τοῦ γὰρ καινοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ τὸ ἔσμα τὸ καινόν τοῦ γενομένου κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν (Origenes *Selecta in Psalmos* (Dub.) MPG 12.1556.22-25); cf. Augustinus *Sermo* 92 (ed. A. Mai) PLS 2: homo novus cantat canticum novum.

19. Text edition of J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode. Hymnes IV*, SC 128, Paris 1967, pp. 313-353; and *Hymnes V*, SC 283, Paris 1981, pp. 136-171.

20. Cf. Grosdidier de Matons, *op. cit.*, p. 327 note 2: «Les yeux spirituels d'Adam s'étaient fermés après le péché; le premier effet de la Rédemption est d'ouvrir ceux du larron, symbole de l'humanité coupable, souffrante, repentante et pardonnée».

the symbol of life, will enable him to reopen paradise and receive those who by their faith in Christ will return to it (strophe γ'.5-ε'.11). The next phase in this narrative comes in the form of a hymn sung by the robber in praise of the cross (strophe ζ'.1-ι'.2), the *ἕσμα καινόν*. In an accumulation of metaphors²¹ the life-giving force of the cross is hymned by the robber (strophe ζ'.5-η'.11), and the song is concluded with a description by the robber of his vision of paradise and its delights (strophe θ'.1-ι'.2). Of great significance as far as the history of interpretation of this motif is concerned, is the fact that Romanos also introduces as character in this narrative, the devil, portraying him as one lamenting in a long monologue the fact that a robber, who has formerly belonged to him, has been justified²² and paradise reopened to man. On account of this he threatens to increase the fierceness of the battle against Christ and his servants, but although he spills the blood of the meek and the mild, he is nonetheless constantly defeated in every battle he wages (cf. 'Ραίνων τὸ αἷμα τῶν πράων ἠττάτο ὁ παμπόνηρος, ιζ'.1).

Canticum 32 has as theme Christ's ascension. The poet has improvised a farewell speech of Christ directed at his disciples on the Mount of Olives (strophe β'.7-γ'.14, cf. Luke 24.50-51; Acts 1.12). The fact that He is to take leave of them saddens them, causing them great pain, and amid sighs and tears they explain in great detail how they have sacrificed everything in order to follow Him. They consequently beseech Him not to leave them behind (strophe δ'.1-ζ'.14). Christ also consoles them (strophes ζ'.1ff), as He consoled the robber in *canticum* 23, pointing out that this is no time for mourning, but it is in fact the hour of joy. They should therefore be of good cheer, and sing a «new song» (strophe η'.3 *ἕσμα καινόν ἄσατε*). And the reason for this «new song» is because all that are going to take place will take place for their sake, especially the fact that He is going to his Father to prepare their place in heaven (η'.4-14).

This cursory overview of the immediate contexts of this motif in Romanos, clearly points to the theme of the renewal of sinful, suffering, repentant and forgiven mankind and the new dispensation brought about through the salvific acts of God in Jesus Christ. In *canticum* 23 this theme is expressed *inter alia* by means of (i) the motif of man's return to paradise²³, of whom the robber is the symbol²⁴, and which is formally marked by the refrain (ἐν τῷ παραδείσῳ), (ii) by the symbolism

21. For this see J. Windell, «Imagery of the Cross. The Song of Praise to the Cross in Romanos: "The Adoration of the Cross"», *Ekklesiastikos Pharos* 66-67 (1984-5) 54-62.

22. For this concept see also *canticum* 57 (Oxf) strophe ιβ'.4: αἰρετὸν ἦν αὐτῷ (τὸν) Ἀδὰμ βλέπειν ἔντιμον ἢ ληστήν βλέπειν ἐνδοξον.

23. For the motif of paradise in orthodox hymnography, see E. Timiadis, «L'Église: le Paradis retrouvé», selon l'Hymnographie», *Studia Patristica* 5, pp. 129-142.

24. See note 20.

of the cross as life-giving and saving force, hymned as such in the «new song» of the robber, and (iii) by the motif of the devil lamenting the renewal of man and the re-opening of paradise as well as his ongoing battle and defeat against Christ and his church. In *canticum* 32 this motif is set against the background of the new dispensation that awaits Christ's followers as a result of his resurrection and subsequent ascension.

This clearly corresponds to the focal points in the interpretation of the «new song» as Old Testament motif in both the New Testament and patristic writings as indicated above. In view of the abundance of evidence in the pre-Romanos sources, it is therefore safe to conclude that the whole development of this traditional motif has profoundly influenced Romanos in his conception of the «new song» in both *canticum* 23 and *canticum* 32.

University of Pretoria

J. H. BARKHUIZEN

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΣΕ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ἡ ἐργασία αὐτὴ σκοπὸ ἔχει νὰ συμβάλει στὴν κριτικὴ ἀποκατάσταση ἐφθαρμένων χωρίων σὲ βυζαντινὰ κείμενα, κυρίως ρητορικά, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 12ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα.

(α) P. Gautier, *Théophylacte d'Achrida Discours, Traités, Poésies*, Thessalonique 1980 [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XVI/1].

σ. 327 (Apologie de l'eunuchisme) 3-14: Ἀριθμησόν μοι πάντα τὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ τάγματα καὶ οὐδὲν τούτων εὐρήσεις εὐνοῦχου ἔρημον... Ἐν μάρτυσιν Ἰνδὴν εὐρήσεις... κὰν τ ο ἶ ς Λ ι κ ι ν ῖ ο υ χρόνοις τὸν γενναῖον Θεόδωρον, ὃν ἡ ὑπερ Χριστοῦ καρτερότης καὶ τὸ γενναῖον λῆμμα τῶν συνάθλων ἐπισημότερον ἐδειξε.

Ἡ φράση τοῖς Λικινίου εἶναι διόρθωση τοῦ Gautier ἀπὸ τὸ τοῖ ἐκάτω τοῦ κώδικα F, ὁ ὁποῖος καὶ σημειώνει (σ. 327, σημ. 62): La mélecture du copiste, qui ne pouvait sans doute pas déchiffrer l'abreviation du texte qu'il copiait, doit être corrigée en Λικινίου s'il s'agit du martyr Théodore le Stratélate: Hipp. Delehayé, *Synaxarium ecclesiae constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, col. 451¹⁹. Τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι πουθενά ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης δὲν ἀναφέρεται στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα ὡς εὐνοῦχος. Μᾶλλον ὁ Θεοφύλακτος εἶχε ὑπόψη του τὸν στρατηγὸ Θεόδωρο Κρατερό, ἕναν ἀπὸ τοὺς τεσσαράκοντα δύο μάρτυρες τοῦ Ἀμορίου, ὁ ὁποῖος ἦταν εὐνοῦχος¹. Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ ἡ φράση τῶν

1. Βλ. τὴν πρόσφατη ἐργασία τοῦ Σ. Εὐθυμιάδη, *Οἱ Σαρανταδύο Μάρτυρες τοῦ Ἀμορίου. Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια*, [Ἀγιολογικὴ Βιβλιοθήκη 2], σ. 85.

συνάθλων ἐπισημότερον. Μὲ βάση αὐτὴ τὴ διαπίστωση μποροῦμε νὰ διορθώσουμε τὸ τοῖ ἐκάτω τοῦ κώδικα εἴτε σὲ τοῖς ἐσχάτοις εἴτε σὲ τοῖς κάτω (τοῖς κάτω χρόνοις = στὰ πρόσφατα, κοντινὰ σὲ μᾶς, χρόνια).

(β) P. Gautier, «Le dossier d'un haut fonctionnaire d'Alexis Ier Comnène, Manuel Straboromanos», *Revue des Études Byzantines* 23 (1963) 168-204.

1. σ. 203, 60-63 'Αλλ' ὦ δὲ <μ ἐ ν> ἥλιος ὑπὸ γῆν κάτω, | λιπὼν δὲ τὴν τεκοῦσαν ἐν βαθεῖ σκότῳ, | κἂν νυκτὸς ἡμῖν ὥσπερ ἄστρον φωσφόρον | μὴ λῆγε λάμπον ἐξ οὐραίων φίλιτατο ν.

Τὸ μὲν ποῦ πρόσθεσε ὁ Gautier δημιουργεῖ πρόβλημα, ἐπειδὴ ἔτσι ἡ τρίτη συλλαβὴ τοῦ βυζαντινοῦ δωδεκασύλλαβου γίνεται μακρά, ἐνῶ πρέπει νὰ εἶναι βραχεῖα. Καλύτερο εἶναι νὰ γραφεῖ δὴ<σ> ἢ δὴ<να>ς (βλ. σ. 204, 24 τοῦ φωσφόρου δύναντος ἀκτῖς συνδύνει). Στὸν τελευταῖο στίχο τὸ φίλιτατον πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ φιλιτάτων, γιὰ νὰ τηρηθεῖ ὁ νόμος τῆς παροξυτονίας τοῦ βυζαντινοῦ δωδεκασύλλαβου².

(γ) F. Halkin, «L'éloge du Patriarche S. Nectaire par Léon de Sicile (BHG 2284)», *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* 22-23 [32-33] (1985-1986) 171-189.

1. σ. 176 οὐ (sc. θεοῦ) τεμνέσθω πᾶς τις τέμνων τῆς ἀτμήτου τριάδος τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμόθεον καὶ τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον ἐπινοῶν· ἢ τὸ κτιστὸν ἢ δοῦλον τῆς κτίστιδος φάναι κατατολμῶν ἢ τῶν ὄρα (ὄσα corr. Stephanis) τοῖς μερετικ-κοῖς δέδοκται προσάπτειν, τοῖς ἀπροσίτοις τοῖς (del. Stephanis) θαρρῶν.

Ἄσ. Στεφανῆς διόρθωσε τὸ μερετικοῖς σὲ αἰρετικοῖς³. Προτιμότερο εἶναι νὰ διορθώσουμε τὸ μερετικοῖς σὲ μεριτικοῖς καὶ νὰ μεταφράσουμε: τολμώντας νὰ ἀποδίδει στὰ ἀπρόσιτα ὄσες ιδιότητες θεωροῦνται ὅτι ἀρμόζουν στὰ ὄντα ποῦ ὑφίστανται χωρισμὸ καὶ διαίρεση (δηλαδὴ τὰ κτιστὰ ὄντα σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀχώριστη ἀγία τριάδα).

2. σ. 184 καὶ ὁ νέκυς ἤδη τὴν ἰδίαν ἀνειλεῖ (ἀνειλήφει corr. Stephanis) ψυχὴν ἐν ἀτόμῳ καὶ ῥοπῇ ἔπος.

Ἄσ. Στεφανῆς διόρθωσε τὸ ἔπος σὲ ὠπός⁴. Ἐξίσου ὅμως πιθανὴ εἶναι καὶ ἡ διόρθωση <ὠς> ἔπος.

3. σ. 188 γραῦς τις παρειμένη τὰ μέλη ἀφ' ἱκανοῦ καὶ ἀφρημένη τὴν κίνησιν παντελῶς... παρὰ τῆ λεωφόρῳ μέντοι δι' ἧς ὁ θεῖος ἐκομίζετο νέκυς, οἷς μ ἐ ν ἢ δ' ἄλλως ἐλέους τυχεῖν ὡς εἶχε φωνῆς ἐκεκράγει.

2. Βλ. Α. Δ. Κομίνη, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματικοί*, Ἐν Ἀθῆναις 1966 [*Ἀθῆνᾶ. Σειρὰ Διατριβῶν καὶ Μελετημάτων* 3], σ. 66-71.

3. Ι. Ε. Στεφανῆ, «Διορθώσεις στὸ ἐγκώμιο τοῦ Ἀγίου Νεκταρίου», *Ἑλληνικά* 38 (1987) 156.

4. *Ο.π.*, 158.

ἽΟ Στεφανῆς, ἐντοπίζοντας σωστά τὸ πρόβλημα τοῦ κειμένου, διόρθωσε τὸ οἷς μὲν ἢ σὲ κεκομισμένη⁵. ἽΙσως προτιμότερη εἶναι ἡ διόρθωση ἀπηλιτισμένη.

4. σ. 176 τὸ δὲ ποῖοι ἐξεταστὲον καὶ λίαν ἐπιμελῶς, ἀ μ ἐ λ λ η τ ο ι καὶ ῥητέον.

ἽΟ Στεφανῆς διόρθωσε ἀμέλλη τοι σὲ ἀμελλητί⁶. Προτιμότερη εἶναι ἡ διόρθωση ἀμέλει τοι. Τὸ ἀμέλει χρησιμοποιεῖται συχνὰ στὰ βυζαντινὰ κείμενα.

5. σ. 173 διειδῆ τε καὶ εὖποτον καὶ ἀθόλωτον νάουσαν τὸ ν ᾄ μ α τῆς χάριτος.

Εἶναι προφανῆς ἡ διόρθωση τὸ νάμα.

6. σ. 180 ἦ τὸν Μωϋσῆν καὶ ἽΑαρὼν οὐκ ἐν ἱερεῦσιν αὐτοῦ προσεδέξατο, ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ καὶ εἰλωτεία Φαραὼ συνανεστράφετον καὶ δ η μ α γ ω γ ῶ τοῦ ἽΙσραηλιτικοῦ κατεστήσατο φύλου...;

Τὸ δημαγωγῶ πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ δημαγωγῶ (δυϊκὸς ἀριθμὸς).

7. σ. 186 καὶ οὕτω πρὸ νεκρώσεως ἐνεκέρωτο, εἰ δ ἦ καὶ θάνατον ο ἴ ε σ θ ε τοῦ τοιοῦτοῖ (leg. τοιούτου) τὴν ἀφ Ἵ ἡμῶν ἀναχώρησιν καὶ μὴ δικαίους ὑπνον ποθοῦμενον.

Προφανῆς εἶναι ἡ διόρθωση δεῖ... οἶεσθαι.

(δ) R. Browning, «A New Source on Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century. The Inaugural Lecture of Michael ὁ τοῦ ἽΑγγιᾶλου ἀσ ὕπατος τῶν φιλοσόφων», *Balkan Studies* 2 (1961) 173-214 (= *Studies on Byzantine History, Literature and Education*, Variorum Reprints, London 1977, no IV).

σ. 193, 221-224 ὦ τιθῆνυμα πορφύρας, ὦ θεοῦ καὶ φύσεως φιλοτίμημα τοιοῦτον οὔτε πρότερον ἦλθεν εἰς γῆν οὔτε μετὰ ταῦτα ἐλεύσεται, ὡς οὐδὲν ἦττον π λ ᾱ τ τ ω ν ἡλήθευσεν ᾄν, εἰ περὶ σοῦ ταῦτα καὶ μὴ περὶ ἐτέρου προαπεφῆνατο.

ἽΕδῶ ἀπηχεῖται ἕνα χωρίο ἀπὸ τὸν Τίμαιο (47β), γι Ἵ αὐτὸ τὸ πλάττων πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ Πλάτων.

(ε) R. Browning, «An anonymous Βασιλικὸς λόγος addressed to Alexios I Comnenus», *Byzantion* 28 (1958) 40, 152-154.

σ. 40, 152-154: Πέρσης κάκεισε μετανάστης πατρίδος καὶ παρ Ἵ αὐτοῦ δ ο ρ υ φ ο ρ ῖ α τῶ Σωτήρι βασιλεῖ καὶ προσκύνησις.

Τὸ δωροφορία πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ δωροφορία. Λίγο πιὸ πάνω ὁ ἀνώνυμος ρήτορας γράφει καὶ προσκυνῆσει καὶ δωροφορήσει (sc. στρατηγὸς Πέρσης σ. 40, 148). ἽΗ σύγχυση μεταξὺ τοῦ δωροφορῶ καὶ δωροφορῶ εἶναι συνηθισμένη στὰ χειρόγραφα.

(στ) A. Sideras, 25 ἽΑνέκδοτοι Βυζαντινοὶ ἽΕπιτάφιοι (25 *Unedierte Byzanti-*

5. ἽΟ.π., 159.

6. ἽΟ.π., 157.

nische Grabreden), Θεσσαλονίκη «Παρατηρητής», 1991 [Κλασικά Γράμματα 5].

1. σ. 69, 16-18 *καὶ δάκρυσι περιστρεφείς κρατῆρας ἰστὰς καὶ παρέχεις ἐντεῦθεν ἀφύσσοντας ταῖς ὀλοφύρσεσιν ἐκμεθύσκεσθαι* (Γρηγορίου τοῦ Ἀντιόχου, Ἐπιτάφιος στὸν Νικόλαο Καταφλῶρο).

Τὸ *ἰστὰς* πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *ἰστῆς*. Στὸ ἴδιο κείμενο τοῦ Γρηγορίου Ἀντιόχου ἀπαντᾶ ὁ τύπος *ἰστῶν* (σ. 65, 13).

2. σ. 99, 19-20 *θάπτον ἂν οὕτως ἔσται κάμοι τὰς τῶν δακρῶν ροὰς ὑπὸ τῆ μηλωτῆ πατάζει καὶ διὰ χεῖν καὶ ὑπ' ἀβρόχοις βλεφάροις καὶ ξηροῖς διελθεῖν* (Γρηγορίου Ἀντιόχου, Ἐπιτάφιος στὸν πατέρα του I).

Τὸ *διαχεῖν* πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *διασχεῖν*.

3. σ. 109, 9-12 *οἶμαι δὲ ἄρα τῆς βίβλου τῶν ζώντων, ἥτις ποτ' ἔστιν αὕτη, ἢ τοῖς κατ' αὐτὸν ἀξίοις κὰν τῶ παρόντι βίῳ δέδοται εἰς ἀνάπτυσιν, τοιούτων καὶ τῶν ἐγκειμένων πλήθουσα σὺ λ λ α β ὦ ν, ἃς ἀναγνούς οὐμὸς πατήρ μακαρίζεται* (Γρηγορίου Ἀντιόχου, Ἐπιτάφιος στὸν πατέρα του II).

Τὸ *συλλαβῶν* (= συλλαμβάνων) πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *συλλαβῶν* (= ἡ συλλαβή). Ἡ ἴδια διόρθωση πρέπει νὰ γίνεῖ καὶ στὴ σ. 147, 26-27 (Γρηγορίου Ἀντιόχου, Ἐπιτάφιος στὸν πατέρα του III): *καθὰ που καὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας ἔχω μαθῶν, οὕτω διεξιούσης ἐπ' αὐτῶν σὺ λ λ α β ὦ ν* (leg. -ῶν).

4. σ. 240, 20-22 *Τί δέ; ἀλλὰ φιλερευνητικὸς μὲν, οὐ φίλεργος δὲ καὶ κατὰ πεπαιδευμένον πεποίητο μὲν πρὸς τὴν τέχνην, τὴν δὲ πείραν οὐκ ἠῤῃχε καὶ περὶ μὲν ὕλῶν ἀνεζήτηε καὶ περὶ ῥυθμῶν καὶ συνθήκης, οὐ λογογραφεῖν δὲ καὶ ῥητορεύειν εἰς ἐντελές* (Θεοδώρου Ἐξαπτερύγου, Ἐπιτάφιος στὸν Στέφανο Χορηγητόπουλο).

Τὸ *πεποίητο* τοῦ κώδικα πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἀντὶ γιὰ τὸ *πεποίητο* τοῦ ἐκδότη.

5. σ. 163, 21-28 *καὶ ἄ μοι παρ' ὀλίγον τῶ Δαυῖδ συνεξεχύθη διαβήματα, τοῖς τῶν ποδῶν πηγάζουσιν ἔλκεσι πονήροις συνεκχεόμενα, κατεῦθνε πρὸς εὐεξίαν, τὸν ἐκεῖθεν μοχθηρὸν ἀποπτάμενον ῥοῦν ἐπισχῶν, ἴν' οὕτω καὶ αὐτὸς ἐμαυτῶ χρησαίμην εἰς δέον, ὀψέ ποτε γοῦν.*

Κακῶς ἐς τόδε καιροῦ καὶ ἀνοήτως χρῆσαίμην ἐμαυτῶ τε ζησαίμην τῆς βιοτῆς τὸ λειπόμενον, ἄλλοις διακενῆς φθάσας ἐξηκέναι τὸ παροιχόμενον (Γ. Ἀντιόχου, Ἐπιτάφιος στὸν πατέρα του III).

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐχεται ὁ συγγραφέας νὰ περάσει ἄσχημα τὴ ζωὴ του. Ἄλλωστε ἡ σύνδεση τῶν δύο *χρησαίμην* εἶναι ἐντελῶς ἀνώμαλη. Πιθανότατα τὸ *χρησαίμην* πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *χρησάμενος*, καὶ νὰ ἀπαλειφθεῖ ἡ τελεία μετὰ τὸ γοῦν. Ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου θὰ εἶναι ἡ ἑξῆς: «γιὰ νὰ χρησιμοποίησω κι ἐγὼ κατὰ τρόπο πρέποντα τὸν ἑαυτό μου (τίς δυνάμεις μου), ἔστω καὶ ἀργά, ἐφόσον ὡς τώρα τὸν χρησιμοποίησα κατὰ τρόπο ἄσχημο, καὶ νὰ ζήσω μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό μου τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ μου». Τὸ πρῶτο *χρησαίμην* τοῦ κειμένου εἶναι, μᾶλλον, ὑπεύθυνο γιὰ τὴν παραφθορὰ τοῦ *χρησάμενος* σὲ *χρησαίμην*.

6. σ. 165, 28 *τηνικαῦτα καὶ αὐτὸς ῥᾶον ἔξω* (δ.π.).

Τὸ ἔξω πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ἔξω (*ῥᾶον ἔξω* = θὰ αἰσθανθῶ καλύτερα).

7. σ. 170, 6-12 *Καὶ μοι τοῦτο μὲν μεγάλοις εἰς τὸ μέλλον περιπεσομένω τοῖς γόοις, μεγάλας ἀπαιτοῦσι ῥηγνῶναι καὶ τὰς κραυγὰς· ἀδάπανον ὡσπερ τεταμῖεντο καὶ τὸ φθέγμα, τῷ πάθει πᾶν ὀλοτελῶς ὑπηρετησόμενον. τοῦτο δὲ μακροῖς ὅσον οὐδέπω ἐγκύρσων τοῖς στεναγμοῖς, μακρῶν καὶ ἀσθμάτων εἰς ἐκφύσησιν χρήζουσι. συνείλεκτό μοι τὸ πνεῦμα καὶ γραφικῶς ἐνεσφράγιστο τοῖς φυσικοῖς θησαυροῖς, ...* (Γρηγορίου Ἀντιόχου, Ἐπιτάφιος στὸν πατέρα του IV).

Οἱ τελείες μετὰ τὸ *κραυγὰς* καὶ τὸ *χρήζουσι* πρέπει νὰ φύγουν, ἐφόσον τὰ ἀπαιτοῦσι καὶ *χρήζουσι* δὲν εἶναι ὀριστικές, ἀλλὰ μετοχές πού προσδιορίζουν τὶς λέξεις γόοις καὶ στεναγμοῖς ἀντίστοιχα. Τὸ *ἐγκύρσων* εἶναι διόρθωση τοῦ ἐκδότη ἀπὸ τὸ *ἐγκύρσον* τοῦ κώδικα. Ἄν δεχθοῦμε αὐτὴ τὴ διόρθωση, τότε τὸ *ἐγκύρσων* θὰ ἀναφέρεται στὸ πρόσωπο τοῦ συγγραφέα (*ἐγώ*), μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρχει ἀνακόλουθο (*ἐγώ*) *ἐγκύρσων ... συνείλεκτο τὸ πνεῦμα*, τὸ ὁποῖο μόνο μὲ τὴν ὑπαρξή μιᾶς γενικῆς ἀπόλυτης (*ἐμοῦ ἐγκύρσοντος*) θὰ θεραπευόταν. Γι' αὐτὸ ἡ γραφή τοῦ κώδικα *ἐγκύρσον*, πού ἀναφέρεται στὴ λέξη *πνεῦμα*, πρέπει νὰ υἱοθετηθεῖ. Ἡ ἔννοια εἶναι: Ἡ ἀναπνοή μου, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά (τοῦτο δέ), ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ ἀντιμετωπίσει μεγάλους ἀναστεναγμούς, εἶχε συσταλεῖ μέσα μου.

8. σ. 174, 29-175, 3: *ἦδει γὰρ καλῶς καὶ τηρεῖν φύσεως νόμους καὶ ἀθετεῖν· οὐ μόνον ἐχρῆν εὐσεβεῖν καὶ θεραπεύειν Θεόν, <ἀλλὰ> καὶ ταῖς ἀνεσίμοις νυξὶ διδοῦς τὸ πονεῖν καὶ φύσεως ὄρους ὑπεραλλόμενος, ταῖς τὸ καματηρὸν λαχούσαις ἡμέραις οὐκ ἐπέτρεπε τὸ ἀνίσθαι, τῶν φυσικῶν ὄρων ἐξεναντιουμένων ἐντός.* (δ.π.).

Τὸ ἀλλὰ προστέθηκε στὸ κείμενο ἀπὸ τὸν ἐκδότη, γιὰ νὰ γίνεи κάπως ὀμαλότερη ἡ σύνδεση τῶν δύο σκελῶν τῆς περιόδου. Ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἀντίθεση μετὰξὺ τῆς εὐσέβειας τοῦ ἐγκωμιαζόμενου καὶ τῆς διάθεσής του γιὰ ἀγρυπνία καὶ μόχθο, ἡ ὁποία εἶναι ἐκδήλωση αὐτῆς τῆς εὐλάβειας. Γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ αὐτὴ ἡ τεχνητὴ ἀντίθεση, τὸ ἀλλὰ πρέπει νὰ ὀβελισθεῖ καὶ τὸ οὐ νὰ διορθωθεῖ σὲ οὐ (ἐπίρρημα τόπου μὲ μεταφορικὴ ἔννοια): Ἦξερε καλὰ καὶ νὰ τηρεῖ τοὺς νόμους τῆς φύσης, ἀλλὰ καὶ νὰ τοὺς παραβιάζει, ἐκεῖ πού ἔπρεπε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο νὰ δείχνει τὴν εὐσέβειά του στὸν Θεὸ καὶ νὰ τὸν λατρεῖ.

9. σ. 181, 17-18 *ιδρώσι τ' ἐκαρτερεῖτο δαψιλεστέροις* (δ.π.).

Τὸ *τ' ἐκαρτερεῖτο*, πού εἶναι διόρθωση τοῦ ἐκδότη ἀπὸ τὸ *τε καρτερεῖτο* τοῦ κώδικα, πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *τε κατερρεῖτο*. Παρόμοια φράση χρησιμοποιοῖ ὁ Ἀντιόχος σὲ ἄλλο κείμενο (*ιδρώτων ὄχεται πολλοὶ καταρρέοντες*: σ. 67,1).

10. σ. 196, 5-10 *γνοὺς δὲ καὶ τέκνα ταύτην περιεστάναι, τοῦ πεσόντος τεκόντος ἔμπνου ἀνορθιάζοντα στήλας ἢ καὶ φθεγγόμενα κάτοπτρα, τὸ κατάλληλον προμηθῆς ἀπομεριεῖ καὶ αὐτοῖς καὶ τῇ βασιλίδι θυγατρὶ, λοιπὸν ἤδη πολλαπλῆς διὰ τὰ φίλιτατα <φοροντίδο> περιτυχῶν ἀνθ' ἀπλῆς* (Γρηγορίου Ἀντιόχου,

Ἐπιτάφιος στὸν Ἀνδρόνικο Κοντοστέφανο).

Ὁ ἐκδότης σημειώνει *φροντίδος addidi* (nomen ad πολλαπλῆς et ἀπλῆς pertinens deesse videtur). Ἴσως ὅμως ἡ συμπλήρωση δὲν εἶναι ἀπαραίτητη, ἐπειδὴ τὰ δύο ἐπίθετα ἐνδέχεται νὰ προσδιορίζουν τὸ ἐννοούμενο οὐσιαστικὸ *θυγατρός*, τὸ ὁποῖο θὰ εἶναι ἀντικείμενο τοῦ *περιτυχῶν* (ἀφοῦ ὁ βασιλιάς βρῆκε τὴν θυγατέρα του ὄχι πιά νὰ εἶναι ἓνα ἄτομο, ἀλλὰ πολλὰ (ἐφόσον εἶχε ἀποκτήσει παιδιὰ).

11. σ. 206, 6-12 *Εἰ γὰρ νόμος ἀρχαῖος τουτωῖ τῷ βίῳ παρηκολούθησε, τὸ δάκρυα χέειν ἐπὶ τοῖς θνήσκουσι —καὶ γὰρ καὶ τὸ ἀρχῆθεν ἔθος καὶ <τὸ ν> πρὸ πολλοῦ νόμον ἄδην παρὰ τῶν σοφῶν δεδιδάγμεθα· ἀλλὰ καὶ ὁ σωτὴρ ἡμῶν ... ἐπὶ τῷ φίλῳ Λαζάρῳ δάκρυ τῶν ὀμμάτων κατέχευσε βεβαιῶν ἡμᾶς* (Ἐνωμένου [Ν. Εὐγενειανού;] Ἐπιτάφιος).

Ἡ ἄνω στιγμή μετὰ τὸ *δεδιδάγμεθα* πρέπει νὰ μετατραπεῖ σὲ κόμμα, ἀφοῦ ἡ πρόταση *ἀλλὰ* - *κατέχευσε* εἶναι ἡ ἀπόδοση τῆς ὑποθετικῆς πρότασης. Ὁ ἐκδότης διόρθωσε τὸ *ἄδην* τοῦ κώδικα σὲ *ἄδην* καὶ πρόσθεσε καὶ τὸ ἄρθρο, πιστεύοντας προφανῶς ὅτι ὁ νόμος ἔχει τὴν ἔννοια τῆς συνήθειας. Μὲ τίς παρεμβάσεις ὅμως αὐτὲς τὸ νόημα τοῦ κειμένου γίνεται λιγότερο σαφές. Ἡ λέξη *νόμον* ἔχει ἐδῶ τὴν ἔννοια τῆς μουσικῆς μελωδίας, ἐπομένως τὸ *ἄδην* πρέπει νὰ διατηρηθεῖ καὶ τὸ τὸν νὰ φύγει. Ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου εἶναι ἡ ἐξῆς: Διότι ἂν συνήθεια ἀρχαία εἶναι νὰ θρηνοῦμε τοὺς νεκροὺς —αὐτὸ βέβαια εἶναι τὸ ἀρχικὸ ἔθιμο καὶ (ἐπιπλέον) πρὸ πολλοῦ οἱ σοφοὶ μᾶς ἔχουν μάθει νὰ ψάλλουμε θρηνητικὰ τραγούδια—, (δὲν εἶναι μόνο ἀρχαία συνήθεια), ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς ἔχυσε δάκρυα γιὰ τὸν Λάζαρο (ἐπιβεβαιώνοντας σὲ μᾶς τὴν ἰσχὺ τοῦ θεσμοῦ).

12. σ. 209, 23-24 *ἐδόκει μοι καὶ μελισσῶν <σίμβλον> τὸ στόμα τὸ σόν, εἰς ὃ μυρία καθίπταντο μέλισσαι.*

Σωστὰ ἀντιλήφθηκε ὁ ἐκδότης ὅτι λείπει στὴν κύρια πρόταση τὸ κατηγορούμενο καὶ συμπλήρωσε τὴ λέξη *σίμβλον*. Πιο ἀπλὸ ὅμως εἶναι νὰ διορθωθεῖ τὸ *μελισσῶν* σὲ *μελισσών* (τὸ στόμα σου μοῦ φαινόταν σὰν μελισσώνας).

13. σ. 216, 19-22 *ζητηθήσεται δέ σου οὐχ ὁ τόπος, ἀλλ' ὁ λόγος, καὶ οὐχ εὐρεθήσεται. ἐπὶ πρὸ ὥρας τῷ τοῦ θανάτου τομῷ θερίστρω ὁ πολυφόρος στάχυσ τῆ τοῦ Ἄδου ἀποτεθησαύρισται ἄλωνι* (Λέοντος Μεγίστου, *Μονωδία στὸν Γεώργιο Παλαιολόγο*).

Τὸ *ἐπὶ* πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *ἐπει*.

14. σ. 190 *εἰς οἶαν μάχαιραν κρεαφάγον τοῖς ὑπεναντίοις κεχάλευται.*
Τὸ *κεχάλευται* πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *κεχάλλεται*.

(ζ) R. Browning, «An Unpublished Address of Nikephorus Chrysoberges to Patriarch John X Kamateros of 1202», *Byzantine Studies / Études Byzantines* 5 (1978) 37-68 [= History, Language and Literacy in the Byzantine World, Variorum Reprints, Northampton 1989, no IX].

1. σ. 54 πλὴν ἀλλ' ἐκεῖνο μόνον προσθεῖς ἐπὶ τὰ ἐνεστῶτα καὶ δῆτα τ ρ ἑ-
φ ο μ α ι.

Τὸ τρέφομαι πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ στρέφομαι ἢ σὲ τρέπομαι.

2. σ. 54 οὐ γὰρ θαυμάζω πάνυ τοὺς διάττοντας ἡνίκα τι αἰφνηδὸν ἐξαπτομένη
ξηροτάτη θυμιάσις ἐς τὸν ὑπέρτερον ἀέρα διάλλεται καὶ διατρέχει πρὸς ἰθυτέναιαν.
ζυμβαίνει γὰρ ὀξέως τούτους μ ε τ α λ α β ε ἰ ν καὶ συνδραμεῖν τῷ τρόπῳ τῆς
ἐκείνων γονεύσεως τὴν ἐξ ἀφανισμοῦ τελευτήν...

Τὸ ἀπαρέμφατο μεταλαβεῖν δὲν ἔχει κανένα νόημα καὶ πρέπει νὰ διορθωθεῖ
σὲ μεταβαλεῖν, πού θὰ ἀναφέρεται στὴ γρήγορη μεταβολὴ πού ὑφίστανται οἱ
διάττοντες ἀστέρες.

3. σ. 62 κατὰ τοῦ μέλιτος ὁ κηφὴν, κατὰ τοσαύτης μελιχρότητος κόθουρος,
κατὰ φωστήρος ἀτιμίδωμα, κατὰ τῆς ἀ ρ ε τ ἦ ς χρωματιζομένης ἔ ρ ι δ ο ς ἐπηρ-
μένη μόνον ὄφρῶς καὶ βλέφαρον ἐκ σόβης μόνης τοξούμενον κατὰ τοῦ ἐν νεφέλῃ τῇ
ἐκκλησίᾳ γυρωθέντος τόξου Θεῶ.

Ὅπως δείχνουν οἱ λέξεις τοξούμενον καὶ τόξον γυρωθέν, ὁ συγγραφέας θέλει
νὰ παρομοιάσει τὴ σοφία τοῦ πατριάρχου μὲ τὸ οὐράνιο τόξο. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς
σοφίας στρέφεται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ πάπα, γιὰ τὴν ὁποία μίλησε παραπάνω, πού
δηλώνεται μὲ τὶς λέξεις ὄφρῶς καὶ βλέφαρον. Προτείνεται λοιπὸν ἡ διόρθωσις τῆς
ἀρετῆ χρωματιζομένης Ἰριδος (= οὐρανίου τόξου).

4. σ. 62 καὶ εἰ μὲν ὡς ὁ τοῦ μύθου ἀνατρέχει Τυφῶν, πῦρ βλέπων, πῦρ
ἐκπνέων πολύτροπον, ὁ κεραυνὸς ἐνταῦθα πάλιν ἐν παλάμῃ λαμπρᾷ, τοιοῦτον πῦρ τὸ
Θεῖον ἀντιπνέει πνεῦμα πρηστήριον ὁ τοῦ Τυφῶνος ἐκπρασάτος ὀλετήρ, καὶ πεσῆ
πυρποληθεὶς καὶ νέα πάλιν Α Ἰ τ ν η ν ἐκ τῆς ἐκείνου σποδιᾶς ἐκτραφῆ, καθάπερ ἐκ
Τυφῶνος ἄδομεν τὴν Σικελικὴν, οὕτως τῇ πάλαι Ῥώμῃ Ῥωμαϊκῇ ἐκ τῶν ἐκεῖ
κρατήρων τοὺς ἐκεῖ κατασύρουσα.

Ἄ δὲ κατ' ἄλλον τρόπον καὶ ὡς ἡ θεία λέγει γραφή, οὐ πνεῦμα μάλα θρασύ, οὐ
διαλύον ὄρη, οὐ συσσεισμός, οὐ πῦρ, οὐδέ τις ἄλλη σύγχυσις ἀναλωτικῆ, ἀλλ' ὡς
φωνὴ καταλαμβάνων αἶθρα λεπτῆς ἐκεῖ κατὰ τὸ λόγιον Κύριος. Καὶ ὁ Κυρίου
πάντως οὕτως ἀρχιερεὺς οὕτως ἱεραρχικὸς λογισμὸς καὶ πρὸς τὸ γαῦρον ἀντιτυπῆς
καὶ πρὸς τὸ πρᾶον ἔστηκεν εὐκατάνυκτος. τί τᾶλλα; εἰ μὲν ἐκεῖνος ἤκουσε τινός ποτε
Β α ρ λ α ἄ μ ἀνατελεῖν ἀστέρα τῇ ἐκκλησίᾳ πάλαι θεσπίζοντος, καὶ τὸν ἀστέρα
πατριάρχην τοῦτον ἐγνώρισεν ἐς δεῦρο σελαγοῦντα μεγάρωντον.

Τὸ ἄ δὲ τοῦ κειμένου πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ εἰ δὲ, γιὰ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ
ἰσορροπία μὲ τὸ προηγούμενο εἰ μὲν. Ὁ Χρυσοβέργης τονίζει ὅτι, ἂν ὁ πάπας
ἐπιτεθεῖ ξανά ὅπως ὁ μυθικὸς Τυφῶνας, τότε θὰ πυρποληθεῖ καὶ θὰ κατακρημνι-
σθεῖ στὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ἂν ὁμοίως ἔρθει μὲ διάθεσις εἰρηνικῆ, ὅπως ἡ ἀπαλὴ αὔρα
πού δρόσισε τὸν προφήτη Ἡλία, στὴν περίπτωσι αὐτὴ θὰ εἶναι ὁρατὴ ἡ θέλησις
τοῦ Κυρίου (ἐκεῖ κατὰ τὸ λόγιον Κύριος) καὶ ὁ πατριάρχης θὰ ἀνταποκριθεῖ.
Ἐπίσης ἡ λέξις Αἴτην πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ Αἴτην, γιὰ νὰ συμφωνεῖ μὲ τὶς
ὀνομαστικὰς Ῥωμαϊκῆς νέας καὶ κατασύρουσα.

Ὁ ἐκδότης πιστεύει ὅτι ὁ Βαρλαάμ τοῦ κειμένου εἶναι ὁ μοναχὸς Βαρλαάμ, πρωταγωνιστὴς τοῦ μυθιστορήματος *Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ* (σ. 68). Πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἐδῶ ὁ Χρυσοβέργης ὑπαινίσσεται τὴν προφητεία ποῦ ἔδωσε στὸν Μωυσεῖ ὁ μάντης Βαλαάμ (Nu. 24, 17: *ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγούς Μωάβ*). Γι' αὐτὸ τὸ Βαρλαάμ πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *Βαλαάμ*.

(η) Α. Καροζιλος, «An unpublished Encomium by Theodore Bishop of Alania», *Βυζαντινὰ* 6 (1974) 227-250⁷.

1. σ. 246, 137-14 Ὁ μὲν οὖν, ὦ παρόντες, ὁ μέγας ἀρχιερεὺς ἤδη μετὰ Μωϋσέως καὶ Ἡλιοῦ τῷ λόγῳ μυστολεκτεῖ, ἡμῶν δὲ εἴ τις μαθητεύει τῷ Ἰησοῦ ἀνιώντι τούτῳ συνανίστω πρὸς θεωρίαν, πλειόνων δὲ τῆς μαθητείας ὄντων οἱ μὲν ἔπονται δι δ ἄ σ κ ο ν τ ε ς πανδημεὶ οἱ δὲ καὶ ἀ ν α χ ω ρ ο ὕ ν τ ε ς καὶ τοὺς ὄχλους ἐ κ κ λ ῖ ν ο ν τ ε ς.

Στὴ φωτογραφία τοῦ κώδικα Baroccianus gr. 131, f. 186 ποῦ παραθέτει ὁ ἐκδότης στὸ τέλος τῆς ἐκδοσης, φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ κατάληξη τῶν μετοχῶν *διδάσκοντες*, *ἀναχωροῦντες* καὶ *ἐκκλίνοντες* εἶναι *διδάσκον^τ*, *ἀναχωροῦν^τ* καὶ *ἐκκλίνον^τ*. Οἱ δύο στιγμὲς ὅμως εἶναι ἡ κανονικὴ συντομογραφία τῆς κατάληξης -ι καὶ ὄχι τῆς κατάληξης -ες, ἡ ὁποία συντομογραφεῖται μὲ ὅμοιο ἀλλὰ ὄχι ἀκριβῶς τὸν ἴδιο τρόπο⁸. Γι' αὐτὸ προτείνεται νὰ γραφοῦν *διδάσκοντι*, *ἀναχωροῦντι*, *ἐκκλίνοντι* (sc. τούτῳ). Ἡ γραφὴ αὐτὴ δίνει καὶ ἰκανοποιητικότερο νόημα, ἐφόσον μάλιστα σ' αὐτὸ τὸ στάδιο δὲν δίδασκαν οἱ μαθητὲς ἀλλὰ μόνον ὁ Χριστός, ποῦ τὸν ἀκολουθοῦσαν ἀκόμη κι ὅταν ἀποσυρόταν σὲ τόπους ἐρημικοὺς (*ἀναχωροῦντι καὶ τοὺς ὄχλους ἐκκλίνοντι*).

2. σ. 244, 96-100 *Τί δὲ ὁ ζηλωτὴς μὲν ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῷ γράμματι καλυπτόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ φωτὸς ἀφαιρούμενος τὰ καλύμματα καὶ τυφλώτων πάλιν καινότερον; τοιοῦτον γὰρ τὸ θεῖον φῶς καὶ δίδωσιν ὁ ρ ἄ ν κ α ἰ τ ὀ β λ ἔ π ε ἰ ν ἐκεῖνο περὶ τὸν λόγον, τοῦτο περὶ τὴν ὕλην.*

Ὁ Θεόδωρος Ἀλανίας ἀναφέρεται στὸν ἀπόστολο Παῦλο, στὸν ὁποῖο ὁ Θεὸς ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίσει τὴν ἀλήθεια, θεραπεύοντάς τον ἀπὸ τὴν τύφλωση τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου. Ἐντούτοις ὁ Παῦλος ὑπέστη νέα τύφλωση κατὰ τρόπον παράδοξο. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ἐκεῖνο ἀναφέρεται στὸ *ὄρᾶν* καὶ τὸ *τοῦτο* στὸ *βλέπειν*. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸ ὁ συγγραφέας νὰ θέλει νὰ πεῖ ὅτι ὁ Χριστὸς ἔδωσε στὸν Παῦλο τὴ δυνατότητα νὰ βλέπει ταυτόχρονα καὶ τὸ λόγο καὶ τὴν ὕλη,

7. Γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ κειμένου αὐτοῦ βλ. τὴν ἐργασία τοῦ Μ. Παπαθωμόπουλου, Θεοδώρου ἐπισκόπου Ἀλανίας Λόγος εἰς πατριάρχην Γερμανόν (Συμβολὴ στὴν ἐκδοσὴ τῶν ἔργων τοῦ Θεοδώρου), *Δωδώνη* («Φιλολογία») 17 (1988) 9-29.

8. Βλ. G. Zereteli, *De compendiis scripturae codicum graecorum...*, Petropoli 1896, πίν. 5 καὶ 6.

ἐφόσον ρητὰ στὸ ἴδιο κείμενο οἱ ἀναγνώστες προτρέπονται νὰ μὴ βλέπουν τὰ ὑλικά πράγματα (σ. 240, 33-36 καὶ σ. 248, 163-164). "Ἄλλωστε ἡ χρῆση δύο συνώνυμων ρημάτων εἶναι περιττή, ἀφοῦ θὰ μπορούσε ὁ συγγραφέας ἀπλὰ νὰ πεῖ *δίδωσι τὸ ὄρᾱν καὶ περὶ τὸν λόγον καὶ περὶ τὴν ὕλην*. Ἐχοντας ὑπόψη ὅσα λέει παραπάνω ὁ Θεόδωρος, ὅτι ὁ Παῦλος ταυτόχρονα εἶχε τὸ φῶς του καὶ ἦταν τυφλός, προτείνουμε —δοκιμαστικά— τὴ συμπλήρωση *δίδωσι <τὸ> ὄρᾱν καὶ τὸ βλέπειν <ἀφαιρεῖται>*. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία, ὁ Θεόδωρος δίνει συμβολικὸ νόημα στὴν τύφλωση τοῦ Παύλου κατὰ τὴν πορεία πρὸς τὴν Δαμασκὸ, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀδιαφορία γιὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ ὑλικά, ποῦ δίνει ὁ Θεός.

(θ) J. Spiteris, *La Critica Bizantina del Primato Romano nel secolo XII*, Roma 1979 [*Orientalia Christiana Analecta* 208], σ. 324-331 (Giovanni Camatero: Lettera al Papa Innocenzo III).

σ. 328 *Εἰ δ' αὐτὸν (sc. τὸν Πέτρον) τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ἀπομερίζεις καὶ ἰδίαν αὐτῷ διδασκαλίαν ἀποκληροῖς, ἧς ἀμέθεκτος ἡ λοιπὴ τῶν ἀποστόλων λογὰς ἀπελείφθη, ὅσα σοι σκοπεῖν τὸ ἐντεῦθεν ἀναφαινόμενον· ἐναντιότης γὰρ οὕτω καὶ ἑτερότης ἐν τοῖς διδάγμασι εἰσάγεται τοῦ Χριστοῦ, ἄλλα μὲν τῷ Πέτρῳ ἰδικῶς παραδόντος (leg. παραδόντος), ἕτερα δὲ τοῖς ἄλλοις τῶν μαθητῶν.*

Χρειάζεται κάποιο ρῆμα ἐξάρτησης γιὰ τὸ ἀπαρέμφατο σκοπεῖν, τὸ ὁποῖο ὑπάρχει, ἂν τὸ ὅσα διορθωθεῖ σὲ ὥρα (ἐνν. ἐστίν).

(ι) R. Browning, «A Young Man in a Hurry - Two Unpublished Letters of Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», *Δώρημα στὸν 'Ι. Καραγιαννόπουλο. Βυζαντινὰ* 13 (1985) 143-153.

1. σ. 14, 6-9 *οἶσθα δὲ πάντως ὅποσα τοῖς ἄλλοις χαίρειν ἐπιόντες ἐνὶ μόνῳ ἐξηρησάμεθα τὰ ἡμέτερα, καὶ φιλοσοφία ὄση πρὸς θεὸν ἄγει καὶ τῶν ἄλλων ἀπάγει καὶ πάντων πείθει καταφρονεῖν, εἴπερ τινὸς προστετήκαμεν.*

Τὸ φιλοσοφία πρέπει πιθανῶς νὰ διορθωθεῖ σὲ φιλοσοφία (ἀντικείμενο τοῦ προστετήκαμεν). Πιθανότατα καὶ τὸ τινὸς πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ τινι, ἐφόσον ἀμέσως πιὸ κάτω ὁ συγγραφέας συντάσσει τὸ προστήκω μὲ δοτικὴ (σ. 147, 12 *τῇ βίβλῳ προστέτηκα*), ὅπως εἶναι ἀναμενόμενο (εἴπερ τινι = προσηλωθήκαμε στὴν φιλοσοφία περισσότερο παρὰ σ' ὅ,τιδήποτε ἄλλο)⁹.

2. σ. 148, 23-149, 27 *ἀναγινωσκόμενῃ μέντοι τῇ βίβλῳ πολλοῖς φι-*

9. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι τὸ φιλοσοφία εἶναι ὀνομαστικὴ, μπορούμε νὰ μεταφράσουμε: καὶ ἡ φιλοσοφία, ὄση ὁδηγεῖ στὸν Θεό, καὶ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ μᾶς πείθει νὰ τὰ περιφρονοῦμε ὅλα, ἂν βέβαια ἔχουμε προσκολληθεῖ σὲ κάτι (καὶ τῶν ἄλλων - καταφρονεῖν: κύρια πρόταση). Ἔτσι ὁμως ἡ σύνδεση μὲ τὴν προηγούμενη πρόταση εἶναι ἀπότομη καὶ τὸ πρόβλημα τῆς σύνταξης τοῦ προστετήκαμεν μὲ γενικὴ παραμένει.

λοτιμήσασθαι ἐξεγένετο, ἀφ' ὧν ὡς ἐνὸν ἡμῖν ἢ τῶν ῥημάτων θηρᾶται διάνοια, τῶν δ' αὖ μὴ ἀναγινωσκομένων... παντελῶς ὀλίγοις.

Ἐκδότικα παραδίδει ἀναγινωσκομένων. Ὁ ἐκδότης σημειώνει (σ. 148, σημ. 23) πολὺ σωστὰ ὅτι the contrast must be between the homilies which are «read», from which many have profited, and the «unread», which are accessible to only a few. Τὸ συμπέρασμα ὁμῶς ὅτι there is something wrong with the text δὲν εἶναι ἀπαραίτητο. Ἡ γραφή ἀναγινωσκομένων (sc. λόγων) μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ καὶ ἡ ἔννοια θὰ εἶναι: σὲ πολλοὺς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ καυχηθοῦν ἐξαιτίας τοῦ βιβλίου πού περιέχει τοὺς «ἀναγινωσκομένους» λόγους τοῦ Γρηγορίου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους (ἀπὸ τὰ σχόλια τῶν ὁμοίων) μπορούμε νὰ καταλάβουμε τὸ νόημα τοῦ κειμένου, πολλοὶ λίγοι ὁμῶς μπόρεσαν νὰ δοξασθοῦν (γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ βιβλίου) τῶν «μὴ ἀναγινωσκομένων» λόγων.

3. σ. 151, 78 ὄψις καθάπερ τῷ ἡλίῳ π ρ ο β ἄ λ λ ο υ σ α.

Τὸ προβάλλουσα πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ προσβάλλουσα. Στὸν «Πρὸς τοὺς Νέους» τοῦ Μ. Βασιλείου (II, 46-47 ἔκδ. N. G. Wilson) λέγεται καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὄρων ἐθισθέντες οὕτως αὐτῷ προσβαλοῦμεν τῷ φωτὶ τὰς ὄψεις¹⁰.

4. σ. 151, 83-86 καὶ εἶθε διὰ βίου παῖς εἴην μαθητῆς καὶ ἐς διδασκάλους ταύτης χάριν φοιτᾶν εὐμοιρήσαιμι, καὶ μὴ δι' ἄ λ λ ο τι τῶν λόγων ὀναίμην, ἐτῶν καὶ ταῦτα πόρρω γενόμενος, ἢ ταύτη ἐπεντροφᾶν ἀκροώμενος.

Τὸ μὴ δι' ἄλλο πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ μηδ' ἄλλο (ἀντικείμενο τοῦ ὀναίμην).

5. σ. 152, 89-90 ἐγὼ γὰρ πάντοθεν ἀφορῶν οὐκ ἄ ν τι τῶν ἀγαθῶν ἐμαυτῷ συνενπίσταμαι.

Τὸ ἄν πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ἔν.

(1α) *Letters of Gregory Akindynos. Greek Text and English Translation by A. Constantinides Hero*, Washington D.C. 1983 [Corpus Fontium Historiae Byzantinae XXI].

σ. 130 (ἐπιστολὴ 37, 6-10). Μάρκος ἐκεῖνος τὸ βδέλυγμα τῆς εὐσεβείας καὶ τὸ θεοσίτειον εἶδωλον, ἢ θεοσίτης αὐτὸς ἀτεχνῶς ἀκριτόμυθος καὶ τῶν ἐκείνου πληγῶν καὶ Ὀδυσσεὺς δεόμενος, οὗ περὶ λόγος εἰπεῖν καὶ φ ι λ ε ῖ ν ἐκεῖνον τὸν στιχουργὸν εὐθὺς ὡς εἶδεν αὐτόν, βραχὺς μοναχὸς τοῦ Σατᾶν δίφρος μέγας.

Ἡ Hero διορθώνει τὸ φιλῆν τοῦ κώδικα σὲ φιλεῖν καὶ μεταφράζει μὲ ἀμφιβολία *and liked to do so(?)*. Στὸ ὑπόμνημά της σημειώνει: I do not know who was the versifier who made this sarcastic remark about Kyrptos. Τὸ φιλεῖν ὑπάρχει καὶ στὴν ἔκδοση τοῦ Α. Καρπόζηλου¹¹. Προτιμότερο ὁμῶς εἶναι νὰ γραφεῖ τὸ φι-

10. *Saint Basil on the Value of Greek Literature*, edited by N. G. Wilson, London 1975, Duckworth, σ. 44.

11. Α. Karpozilos, «Seventeen Letters of Gregory Akindynos», *Collectanea Byzantina*, [Orientalia Christiana Analecta 204] Roma 1977, σ. 109.

λῆν τοῦ κώδικα μὲ τὸ Φ κεφαλαῖο καὶ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἐδῶ ὁ Ἀκίνδυνος ἀναφέρεται στὸ γνωστὸ στιχοπλόκο τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰώνα Μανουήλ Φιλῆ. Σημειωτέον ὅτι ἡ φράση *μικρὸς-μέγας* εἶναι ἕνας βυζαντινὸς δωδεκασύλλαβος, ποῦ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει στὶς ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Φιλῆ.

(ιβ) Β. Σ. Ψευτογκᾶ, *Φιλοθέου Κοκκίνου Λόγοι καὶ Ὁμιλίαι*, Θεσσαλονίκη 1981 [Κέντρον Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν. Θεσσαλονικεῖς Βυζαντινοὶ Συγγραφεῖς 2].

1. σ. 27 (I, 111-112) *τοῖς σοῖς ἐχθροῖς καὶ ἀλάστορσι δαίμοσι κακῶς ἐπεισάμην*.

Ὁὰ περιμέναμε ὁ Φιλόθεος νὰ εἶχε γράψει *ἐπείσθην*, ἐφόσον τὸ *ἐπείσάμην* σημαίνει *ἐπείσα* ὄχι *πείσθηκα*. Πιθανῶς ὁ Φιλόθεος εἶχε γράψει *ἐ<σ>πείσάμην* (= συνῆψα συνθήκη).

2. σ. 50, 267-51, 290 ἢ «Φίλους μὲν αὐτοῦ καὶ πλησίον» ὑποληπτέον τὰς ἱεράς τῶν ἀγγέλων τάξεις... «Ἐγγιστα» δὲ τοὺς τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς καθαρότητος ἀγαθοὺς λογισμοὺς, τοὺς περὶ προνοίας αὐτοῦ θαυμαστοὺς λόγους ... αὐτῶ τε (sc. τῶ Δαυῖδ) καὶ τοῖς κατ' αὐτὸν προφήταις καὶ πατράσι, μόνοις ἔτι τότε δειχθέντας ... ὕστερον δ' ἡμῖν ὑπὸ τῶν Χριστοῦ μαθητῶν εὐαγγελιστῶν τε καὶ πατέρων καὶ ἀποστόλων καὶ αὐτοῦ δὲ φημι Χριστοῦ, τρανότερον μετὰ τὴν τοῦ νόμου σκιάν καὶ τοὺς τύπους πᾶσιν ἐκλάμψας καὶ διαπύσιον κηρυχθέντας.

Ἡ μετοχή *ἐκλάμψας* δὲν προσδιορίζει κάποια ὀνομαστική στὸ κείμενο, γι' αὐτὸ πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *ἐκλάμπαντας*, γιὰ νὰ συμφωνεῖ μὲ τὶς ἄλλες αἰτιατικὲς (*δειχθέντας*, *κηρυχθέντας*).

3. σ. 52 (II, 334-335) *ἀλλὰ κάματόν τινα καὶ ἄγρυπνον καὶ ἀκατάλλακτον τὴν καθ' ἡμῶν ἐνστησάμενον μάχην*.

Πρέπει νὰ γραφεῖ *ἀλλ' ἀκάματον*.

4. σ. 39 (I, 491-492) *Τὸν γοῦν ἰσχυρὸν καὶ βίαιον καὶ ἀλλόκοτον τοῦ ἰδίου στεναγμοῦ βουλόμενος ὁ προφήτης ἐνδείξασθαι*.

Τὸ Τὸν πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ Τὸ.

5. σ. 245 (XI, 304-310) *Οἱ τετυφωμένοι γοῦν οὗτοι* (sc. *οἱ Γεννοῦνται*) ... *ἐπεὶ καὶ Ῥωμαῖοις ἐγνωσαν ταῖς τριήρεσι συμμαχοῦντας ταῖς ἐξ Ἀκουηλίας, κατὰ τῶν παροίκων Γεννοῦτῶν φημι τῶν ἐν τοῖς Γαλάτου...*

Τὸ Ῥωμαῖοις πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ Ῥωμαίους, γιὰ νὰ συμφωνεῖ πρὸς τὸ *συμμαχοῦντας*.

6. σ. 254 (XI, 596-606) *τὸ μὲν γὰρ ἓνα τινὰ τῶν δεσμίων ἢ καὶ συνδύου καὶ συντρεῖς, ἔστι δ' ὅτε καὶ πλείους, καὶ τοῦτον δυνηθῆναι τὸν τρόπον διαφυγεῖν καὶ ὁ παρελθὼν μαρτυρεῖ χρόνος καὶ αὐτὸς οὐδ' ἂν ποτε διΐσχυρισάμην τὸ μὴ οὕτως ἔχειν. Τὸ δὲ πλῆθος τοσοῦτον ὁμοῦ σύμμικτον, μήτε βουλὴν μήτε τινὰ πρᾶξιν γενναίαν δι' αὐτὸ γε τοῦτο συστήσασθαι πεφυκός, ἐξίσχυσε ποτε τοσοῦτον ἔργου μέγεθος ἐννοῆσαι, μήτοι γε καὶ πρὸς πέρας εὐχερῶς ἐνεγκεῖν καὶ ταῦτα τῶν θυρῶν ἐκείνων οὕτω πολλῶν ὁμοῦ καὶ βιαίων, ὑπὲρ τε τῶν δεσμίων αὐτῶν καὶ τοῦ*

τείχους, πᾶσιν, ὡς εἰπεῖν, ὄμμασιν ἀγρυπνούντων, οὐκ ἂν τις ἀρνήσαιτό ποτε σωφρονῶν, τό γε θαῦμα θεῖον εἶναι καὶ μόνης ἔργον τῆς ἐκεῖθεν ἐπισκοπῆς καὶ τῆς χάριτος.

Ἄν δεχθοῦμε τὸ κείμενο ὅπως εἶναι, θὰ πρέπει νὰ βάλουμε ἐρωτηματικὸ μετὰ τὸ ἀγρυπνούντων, σ' αὐτὴν ὁμως τὴν περίπτωσι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαμε πλῆθος δὲ τοσοῦτον... ἐξίσχυσέ ποτε...; χωρὶς ἄρθρο. Ἡ ἀναλογία μὲ τὴν ἀμέσως προηγούμενη φράσι τὸ ... διαφυγεῖν ὁδηγεῖ στὴ σκέψη νὰ διορθώσουμε τὸ ἐξίσχυσε σὲ ἐξισχῦσαι. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι τὸ ἔναρθρο ἀπαρέμφατο (τὸ ἐξίσχῦσαι) θὰ εἶναι ὑποκείμενο (ὅπως καὶ τὸ τό γε ποῦ ἔχει δεικτικὴ ἔννοια καὶ συνοψίζει κατὰ κάποιον τρόπο τὰ προηγούμενα), τοῦ εἶναι.

7. σ. 114 (IV, 598-600) *Κακούς καὶ ἀσεβεῖς τὴν σοφίαν οἶμαι λέγειν ἐνταῦθα, οὐχὶ τοὺς δι' ἄγνοιαν καὶ τοῦ καλοῦ ἀμαθίαν ἀπλῶς ἐνισχυμένους ἀσεβείας τε καὶ κακίας προλήπει.*

Τὸ ἐνισχυμένους πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ἐνισχημένους (τοῦ ἐνέχομαι).

Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ τώρα μιὰ παρατήρησι καὶ σ' ἓνα κάπως μεταγενέστερο κείμενο:

Ε. Κακουλίδη-Πάνου, «Ποιήματα τοῦ Ἀνδρέα Σκλέντζα», *Ἑλληνικά* 20 (1967) 107-145.

σ. 121 (4: «Αἱ ἐπτὰ θεραπείαι τῆς Θεοτόκου», στίχ. 7-8):

*Χαῖρε, διότι ἠξιώθηκες νὰ βρῆς τὸν ἐστερευῆτος,
τω διδασκάλω μαθητῆς ἀντάμα καὶ ἐρμηνεύθης*

Τὸ ἐρμηνεύθης εἶναι διόρθωσι ἀπὸ τὸ ἐρμηνεύτης τοῦ κώδικα. Ἡ ἐκδότρια σημειώνει γιὰ τὸ στίχο 8 (σ. 135) «Τῷ διδασκάλω: γενικὴ πληθυντικὸς; Ὁ στίχος δυσερμηνευτός». Πιθανότατα ἐδῶ ὑπάρχει μνεῖα τῆς ἐπίσκεψης τοῦ δωδεκαετοῦς Ἰησοῦ στὸν ναό, ὅπου κατάφερε νὰ ἐρμηνεύσει τὴν Παλαιὰ Διαθήκη στοὺς νομοδιδασκάλους (βλ. Λουκᾶ 2, 41-52). Τὸ ἐρμηνεύτης τοῦ κώδικα πρέπει λοιπὸν νὰ διατηρηθεῖ (= ἐρμηνευτής). Ὁ Σκλέντζας ἀρέσκειται σὲ τέτοιου εἶδους σχηματισμοὺς (βλ. π.χ. «Ὑμνος στὸν ἅγιον Φραγκίσκο τῆς Ἀσσίζης», στίχ. 3 *σπαρτὴν* (σ. 122), στίχ. 8 *φυλακτὴν* (σ. 122), στίχ. 40 *περιστάτης* (σ. 123). (Οἱ παραπομπές γίνονται στὴν ἀνατύπωσι τοῦ ἄρθρου, στὸν τόμο Ε. Κακουλίδη-Πάνου, *Συμβολές. Νεοελληνικά Κείμενα* [Ἔρευνες στὴν Νέα Ἑλληνικὴ Φιλολογία 4], Ἰωάννινα 1982, σ. 105-142).

ΑΤΑΙΡΙΑΣΤΟΣ
(Παπαδιαμάντης 4.238.26)

Στὸ μελέτημά του «Γιὰ τὴ “Φαρμακολύτρια” τοῦ Παπαδιαμάντη» ὁ G. Saunier γράφει: «Ὁ Σταμάτης ὁ Ἀταίριαστος (δηλαδή ὁ ἀντρας χωρὶς ταίρι, χωρὶς γυναίκα)...»¹.

Ἡ ἐξήγηση «χωρὶς γυναίκα» εἶναι ἐσφαλμένη. Στὸ ἴδιωμα τῆς Σκιάθου, σύμφωνα μὲ τὸν Γ. Α. Ρήγα², ἀταίριαστος σημαίνει «δὲν ἔχει τὸν ὅμοιο». Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ πρώτη σημασία πού ἀποδίδει στὴ λέξη τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ («ὁ μὴ ἔχων σύντροφον τῆς ζωῆς») ταυτίζεται μὲ ἐκείνη τοῦ κ. Saunier. Ἐντούτοις μόνο μία μαρτυρία προσάγεται, καὶ αὐτὴ ἀπὸ ποίημα τοῦ Βαλαωρίτη. Ἀντίθετα, ἡ ὑπ’ ἀρ. δ’ σημασία «ὁ ἀνόμοιος πρὸς τοὺς ἄλλους, ἰδιόρρυθμος», μαρτυρεῖται πολλαχόθεν, καὶ σ’ αὐτὴν ὑπάγει τὸ Λεξικὸ τὸ παπαδιαμαντικὸ χωρίο «Σημάδι ἔχει ἀπ’ τὸ Θεὸ καὶ σημαδιακὸς καὶ ἀταίριαστος εἶναι» (Ἔπαντα, 2.109.25)³.

Ἄλλωστε ὁ Σταμάτης ὁ Ἀταίριαστος, ἀπαντώντας στὴν ἐρώτηση: «Σὺ εἶσαι, Ἀταίριαστε;», αὐτοχαρακτηρίζεται ἔτσι: «— Μάλιστα, ἐγὼ εἶμαι, μοῦ λέγει. Καὶ μὲ βαυκαλιστικὸν καὶ γυναικομίμητον τόνον ἐπέφερε, παρωδῶν ἐκ τῆς δημῶδους μυθολογίας ἐν ἀφελὲς ἐν εἶδει παροιμίας ἄσμα:

Σημαδιακὸς καὶ ἀταίριαστος
Κ’ σὸς κὶ κ’σομηλιγγᾶτος
κὶ στὴν κορφῇ ἀστεράτος»⁴.

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ ὅλα τὰ παπαδιαμαντικὰ χωρία, τὸ ἀταίριαστος συνεκφέρεται πάντοτε μὲ τὸ σημαδιακὸς καὶ ἡ σημασία τῶν δύο ἐπιθέτων εἶναι παραπλήσια⁵. Ἡ παροιμιακὴ λοιπὸν φράση «σημαδιακὸς καὶ ἀταίριαστος» ἀποτελεῖ ἓνα νοηματικὸ σύνολο, πού μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ μὲ τὸ «ἐξαιρετικὰ ἰδιόρρυθμος» ἢ, ἀκριβέστερα, «παράξενος μὲ στάμπα». Κάθε ἀπόπειρα νὰ ἐρμηνευτεῖ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἀταίριαστος ὡς «ἄγαμος», καὶ νὰ ὑπαχθεῖ ἔτσι ἡ λέξη στὸν κύκλο τῶν λέξεων πού δηλώνουν ἢ ὑποδηλώνουν ἐρωτικὲς σχέσεις, εἶναι ἔξω τοῦ πράγματος.

Χαλκίδα

Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

1. Περ. Πάλιμψηστον 9/10 (Δεκ. 1989 / Ἰούν. 1991) 151.

2. Σκιάθου λαϊκὸς πολιτισμὸς [Ἑλληνικὰ Παράρτημα], Θεσσαλονίκη 1968, τ. 3, σ. 272. Προσεκτικὸς ὁ Ρήγας ἀποφεύγει νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴ, συνηθισμένη ἐντούτοις, φράση «δὲν ἔχει τὸ ταίρι του», γιὰ νὰ μὴν ἐκληφθεῖ ὅτι ἡ λέξη σημαίνει «ἄγαμος, ἀνύπαντρος».

3. Παραπέμπω στὴν ἔκδοση τοῦ «Δόμου».

4. Στὸ παραμῦθι «Τὰ ξᾶ κὶ ξουμιλ’ γᾶτα» (Ρήγας, τ. 2, σ. 10-13), στὸ ὁποῖο ἀσφαλῶς ἀναφέρεται ὁ Παπαδιαμάντης μὲ τὸ «ἐκ τῆς δημῶδους μυθολογίας», δὲν ὑπάρχει ὁ πρῶτος στίχος, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει καμιὰ σημασία.

5. Στὰ δύο χωρία πού ἔχουν ἤδη παρατεθεῖ πρόσθεσε καὶ τὸ Ἔπαντα, 4.299.32.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΕ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΠΩΝΥΜΑ

Την αφορμή για να διατυπώσω τις σύντομες αυτές σκέψεις για την προβληματική των νεοελληνικών επωνύμων μου τη δίνει η πρόσφατη εργασία του Δ. Τομπαΐδη, *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης* (Αθήνα 1990, του λοιπού: Τομπ.), που αφορά την ονοματολογία της γλώσσας μας και προκαλεί το ενδιαφέρον του ονοματολόγου.

Πριν από σαράντα περίπου χρόνια ο Ν. Ανδριώτης γνωστοποιούσε την πρόθεσή του να συγκεντρώσει τα νεοελληνικά επώνυμα και να τα καταστήσει προσιτά στην έρευνα¹. Διαβεβαίωνε ότι ο ίδιος είχε αρχίσει, με τη βοήθεια συνεργατών και φοιτητών, την τιτάνια προσπάθεια καταγραφής ενός υλικού το οποίο βρίσκεται στη λογοτεχνική παραγωγή και κυρίως στα δημοτολόγια της πατρίδας μας.

Όμως τα χρόνια πέρασαν και, με εξαίρεση μια εργασία του Μ. Τριανταφυλλίδη, ελάχιστα έχουν γίνει προς αυτή την κατεύθυνση². Όχι τυχαία. Το θέμα δεν ενδείκνυται για εργασίες ολιγοχρόνιες, γιατί τα αποτελέσματα που ενδεχομένως θα προκύψουν θα είναι των λίγων σελίδων —αν κανείς έχει την υπομονή να συνεχίσει.

Ο ερευνητής κινείται σ' έναν χώρο στον οποίο κανόνας είναι η έλλειψη οποιουδήποτε κανόνα. Οι επιδράσεις των διαφόρων γλωσσών με τις οποίες ήρθε σ' επαφή η ελληνική γλώσσα στο πέρασμα των αιώνων είναι πάμπολλες, η πλαστική ικανότητά της δίχως όρια.

Σκεφτόμαστε ότι η έρευνα στα συμβατικά πλαίσια ενός νομού θα ήταν ένα επαρκές θεμέλιο για την εξαγωγή των πρώτων συμπερασμάτων, μέχρις ότου καταστεί δυνατή μια συνθετική μελέτη ευρύτερων περιοχών. Θα πρέπει ο ερευνητής να παίρνει υπόψη του τις γλωσσικές ιδιομορφίες του νομού και, ει δυνατόν, να γνωρίζει ποιες γλώσσες μιλούσαν οι κάτοικοι των διαφόρων χωριών κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Αυτό που στη μια γλώσσα ηχεί παράξενα ερμηνεύεται με απλό τρόπο στην άλλη. Διαφορετικά υπάρχει ο κίνδυνος παρασυρμένοι από τη γοητεία της ξένης γλώσσας (τουρκικής, βουλγαρικής, αλβανικής, κουτσοβλαχικής) να ερμηνεύσουμε επώνυμα που ανήκουν στη γνήσια ελληνική παράδοση ως δάνεια.

Εκτός από τη γραπτή παράδοση απαραίτητη είναι κατά τη γνώμη μας και η προφορική έρευνα. Ακόμη και σήμερα μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες από τους απλούς ανθρώπους του χωριού, στους οποίους είναι σ' ένα μεγάλο βαθμό

1. N. Andriotis, «Über das Archiv für Zunamen der Universität Saloniki», *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala 1952, σ. 109-111 = *Αντιχάρισμα στον καθηγητή Ν. Π. Ανδριώτη*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 160-162.

2. Μ. Τριανταφυλλίδη, *Τα οικογενειακά-μας ονόματα*, Θεσσαλονίκη 1982.

ζωντανές οι παραστάσεις που συνδέονται με τα διάφορα επώνυμα³, και να συλλέξουμε παραλλαγές βαπτιστικών ονομάτων ασυλλήπτων, πιστεύουμε, διαστάσεων⁴.

Τα λεξικά σχετική μόνο βοήθεια μπορούν να προσφέρουν στην επίλυση των τεράστιων προβλημάτων που δημιούργησε η αμοιβαία επίδραση των βαλκανικών γλωσσών και η παρετυμολογία.

Θα περιοριστούμε σε δυο παραδείγματα. Δεν είναι απίθανη, αν και εμείς έχουμε τις επιφυλάξεις μας, η προτεινόμενη ετυμολογία του επωνύμου *Μαλάκης* (από το τουρκ. *malak* = μοσχάρι)⁵. Όμως το *Μαλάκης* το συναντούμε ως κύριο όνομα ήδη στις αρχές του 17ου αι. στον Παπασουαδινό⁶. Τον ίδιο τύπο (*Μαλάκις*) αναφέρει και ο Π. Παπαγεωργίου⁷ από τον Κώδικα της Ι. Μητροπόλεως Σερρών. Στηριζόμενοι στη συχνή του εμφάνιση στον νομό και ως επωνύμου, είναι πιο πειστικό κατά τη γνώμη μας να αναζητήσουμε την απάντηση σε κάτι πιο κοινό και συνηθισμένο, δηλαδή *Μ[ιχ]αλάκης*⁸.

Οπωσδήποτε για το επώνυμο *Γιουρούκης* σκεφτόμαστε αβίαστα το τουρκικό *yürük*⁹. Όμως γινόμαστε πιο καχύποπτοι, όταν παρατηρήσουμε ότι το συγκεκριμένο επώνυμο εμφανίζεται συχνά σε συνδυασμό με το όνομα *Γεώργιος*. Στις Σέρρες/Αλημπέκιοι ένας *Νουρτζής* έχει πατέρα με το όνομα *Γιουρούκης*. Στην Πεντάπολη Σερρών ονομάζεται ο *Γεώργιος* και σήμερα *Γιουρούκας*.

3. Ο P. Kretschmer (*Der heutige Lesbische Dialekt*, Wien 1905, σ. 369) γνώρισε προσωπικά το φαινόμενο της δημιουργίας επωνύμων από παρατσούκλια. Κατά τη διάρκεια της προσωπικής μας έρευνας πολλοί συνομιλητές, γεννημένοι στην πρώτη ή δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας, γνώριζαν τους λόγους για τους οποίους απέκτησαν το επώνυμό τους και ενδεχόμενες αλλαγές.

4. Η εργασία του Αθ. Χ. Μπούτουρα (*Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα ιστορικά και γλωσσικά ερμηνεύμενα*, Αθήναι 1912) είναι απαρχαιωμένη και ελλιπής. Η αντίστοιχη για τη βουλγαρική γλώσσα του J. Zaimof (*Balgarski Imennik*, Sofia 1988) περιλαμβάνει περίπου 15.000 ονόματα, ενώ του Μπούτουρα με δυσκολία ξεπερνά τις 2.000.

5. Την ερμηνεία δανείζεται ο συγγραφέας από τον Μ. Τριανταφυλλίδη, ό.π., σ. 62. Όμως πολλές φορές ούτε αυτό είναι ασφαλές. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης, ό.π., σ. 80, ετυμολογεί το ελληνικό επώνυμο *Τσίτσιος* από το βουλγαρικό *είδο* = θεός. Ο J. Zaimof, ό.π., σ. 62, ετυμολογεί φυσικά, ως Βούλγαρος, το κύριο όνομα *είδο* από μια υποτιθέμενη ευχή «να γίνει θεός». Όμως εμείς εντοπίσαμε τον τύπο ως υποκοριστικό του *Χρήστος* στη Νιγρίτα, Νικόκλεια, Μικρό Σούλι, Πεντάπολη. Επομένως είναι η περαιτέρω εξέλιξη του ευρέως διαδεδομένου στη Θεσσαλία *Κίτσιος*, το οποίο συναντήσαμε στην Αγριανή (*Κίτσιος*) και Νικόκλεια (*Κίτσιος*).

6. «Η σερραϊκή χρονογραφία», έκδοση Γ. Καφταντζή, *Σερραϊκά Χρονικά* 10 (1989) 23α, στ. 9.

7. *Αι Σέρραι και τα προάστεια τα περί τας Σέρρας και η Μονή του Ιωάννου Προδρόμου*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 59.

8. Ο γράφων ελπίζει σύντομα να είναι σε θέση να παρουσιάσει ολοκληρωμένα τις παραλλαγές του ονόματος.

9. Στην περιοχή των Σερρών χρησιμοποιείται υποτιμητικά για άνθρωπο νωθρό και αδιάφορο.

Ενδείκνυται επομένως να σημειώσουμε ότι και στην προκειμένη περίπτωση η παρετυμολογία έπαιξε αποφασιστικό ρόλο.

Θα προτείνουμε παρακάτω μια πιο πειστική ερμηνεία ορισμένων νεοελληνικών επωνύμων παίρνοντας αφορμή πάντοτε από αντίστοιχα λήμματα του Τομπ. Το συγκριτικό υλικό πάνω στο οποίο βασιζόμαστε προέρχεται από μακροχρόνια προσωπική μας έρευνα των βαφτιστικών και επωνύμων στην περιοχή του νομού Σερρών.

Τα *Αδάμος*, *Αδαμάκης*, *Αδαμόπουλος*, *Αδαμίδης*, *Αδάμογλου* (*Αδαμόγλου* Τομπ. 42) συμπίπτουν απλώς με το τουρκ. *adam* «άνθρωπος», πρέπει όμως να συνδεθούν με το κύριο όνομα *Αδάμ*¹⁰. Ως όνομα και επώνυμο είναι πολύ κοινό στον νομό, π.χ. *Σέρρες Αδαμίδης Αδάμ*, *Αδαμούσης Αδάμος*, *Τερπνή Αδαμούδης Αδάμης*.

Το *Βαής/Βαγής* (*Βαϊδης*, *Βαϊδάκης*) δεν νομίζουμε ότι σχετίζεται με το τουρκ. *bāyi* «πωλητής» (Τομπ. 49). Αποτελεί πιθανότατα υποκοριστικό τύπο (πρβ. λ.χ. *Κονόμος* - *Κονομής*) του *Βάιος*, που είναι το αρσενικό του ονόματος *Baia*¹¹. Ως όνομα και επώνυμο είναι πολύ κοινό στον νομό, π.χ. *Σιδηρόκαστρο: Βαίου Βάιος*, *Χουμνικό Βαϊός Παν. Βάιος*, *Σέρρες* — *Θεσσαλονίκη Βαίου του Βαίου*, *Παλαιοκώμη* — *Χορτιάτη Θεσσαλονίκης Γκριτζούδης Βάιος Θεολόγος*, *Βαλτοτόπι* — *Αν. Θράκη Καραμπουγιούκης Βαγιάννης*, *Θερμά* — *Μ. Ασία Γρατσούνης Βάιος*. Επίσης ως όνομα γυναικός κατά την προφορική μας έρευνα το εντοπίσαμε στις *Σέρρες*, *Στρυμονικό (Βάγια και Βαγιανή)*.

Τα *Βάσης*, *Βάσιος*, *Βασάκης*, *Βασιάδης* και *Βασόπουλος* πρέπει να διαχωριστούν από το *Μπάσης*, που ο Τομπ. 52 συνολικά συνδέει με το τουρκ. *başı* «αρχηγός, κεφάλι». Αν εξαιρέσουμε το *Μπάσης*, που μπορεί να είναι ελληνική συντόμηση ενός τουρκικού σύνθετου επωνύμου ή παρωνυμίου, λ.χ. *Δελήμπασης* < τουρκ. *delibaşı*, τα λοιπά επώνυμα βασίζονται στο κύριο όνομα *Βασίλειος*¹². Ως όνομα και επώνυμο είναι πολύ κοινό στον νομό, π.χ. *Αγριανή Βάσιος Βασίλειος*, *Ροδολίβος Βάσιος του Βασιλείου*, *Θολός* — *Μηλιά Αν. Θράκης Βασάκης Μόδεστος Βάσιος*, *Α. Παρασκευή Καραβάσης Χρ. Βάσος*.

Είναι πολύ επικίνδυνο μεθοδολογικά να αναχθούν στο τουρκ. *boz* «φαιόχρωμος, σταχτής» συνολικά και χωρίς καμιά διάκριση τα *Βόζης*, *Βοζίδης*, *Βοζίκης*, *Μπόζης*, *Μπόζας*, *Μπόζος*, *Μποζάκης*, *Μποζάκος*, *Μποζίδης*, *Μπόζογλου*, *Μπο-*

10. Πρβ. και Αθ. Χ. Μπούτουρα, ό.π., σ. 50: *Αδαμάς*, *Αδάμης*, *Αδάμος*, *Αδάμης*, *Αδαμάκης*, *Αδαμάκος*.

11. Πρβ. και Μπούτουρα, σ. 88: Εκ της εορτής των Βαίων προέκυψαν τα ονόματα *Βαής*, *Βαϊνής*, *Βαϊνός*, *Βαϊανός*, *Βάιος*.

12. Δες και τις παρατηρήσεις μας στο *Μπατσιλάς*. Με τη μορφή *Μπασιάς*, *Μπασιάνας* και *Βασιάνας* το βρίσκουμε ως επώνυμο πολλές φορές στον νομό. Κύριο όνομα *Μπατζής* και *Μπατζούδης* αναφέρει ήδη ο Παπασυναδινός, ό.π., 32α, στ. 7 και 81β, στ. 7. Πρβ. και Μπούτουρα, σ. 59: *Βάσιος*, *Βάσος*.

ζόπουλος, *Μποζίνης* (Τομπ. 55). Πρόκειται βασικά για το *Μπόζης/Μπόζος/Μπόζας*, που αποτελεί μεταφραστικό δάνειο του σλαβικού *Bože* στη σημασία «Χρήστος»¹³. Το συναντούμε σχεδόν σε κάθε χωριό ως όνομα ή επώνυμο. Περιοριζόμαστε να παραθέσουμε μαρτυρίες από την προφορική μας έρευνα: *Ορεινή Μπουζίκας, Μπουζίκ', Σέρρες Μπουζίκας, Σέρρες και Εμμ. Παππάς Μπουζιάνης*. Το θηλυκό του ονόματος αποδίδει το *Χριστίνα* και εν μέρει το *Χρυσάνθη*. Παραθέτουμε μερικές μορφές του ονόματος σε γυναίκες από την προφορική μας έρευνα: *Αναστασία Μπουζή, Κ. Καμήλα Μπουζία, Πεντάπολη Μπουζή, Μπόζια, Σέρρες Μπόζιου, Μπουζάκω, Α. Πνεύμα Μπουζίτσα*¹⁴.

Ένα επώνυμο *Γιακάς*, όπως το καταχωρεί ο Τομπ. 59, δεν μας είναι γνωστό. Ο λανθασμένος τονισμός οφείλεται προφανώς στην κεφαλαιογράμμη γραφή των τηλεφωνικών καταλόγων. Ως υποκοριστικό το συναντούμε και σήμερα για το όνομα *Γεώργιος* στην Πρώτη¹⁵. Στο Γάζωρο – Μεσολακκιά βρίσκουμε: *Γιάκας Γιάκας*, ο ίδιος στη Μεσολακκιά ονομάζεται *Γιάκας Γεώργιος*.

Είναι εύκολη κι απλή μια αβασάνιστη σύνδεση του *Γιουρούσης* με το τουρκ. *yüriyüz* «γιουρούσι» (Τομπ. 62). Πρόκειται όμως για διαλεκτικό τύπο του *Γεωργούσης*, σχηματισμένο με το επίθημα *-ούσης* από το κύριο όνομα *Γεώργιος*. Ως όνομα και επώνυμο είναι πολύ συχνό στον νομό. Στην Α. Παρασκευή βρίσκουμε *Φραντζανάς Σωτ. Γιουρούσης*. Στην Κορμίστα σε γυναίκα το όνομα *Γιουρούσάνη*. Κατά την προφορική μας έρευνα συναντήσαμε το όνομα στη Νιγρίτα και στο Μ. Σούλι. Και σήμερα θυμούνται στο Μ. Σούλι έναν *Γιουρούση Γεώργιο*, ο οποίος ήταν γνωστός ως *Γιουρούσης*.

Τα *Δάνος, Ντάνος, Ντάνας* δεν έχουν καμιά σχέση με το τουρκ. *dana* «μοσχάρι» (Τομπ. 66), γιατί κοντά στους άλλους λόγους θα περιμέναμε τον τόνο τους στη λήγουσα, *Ντανάς κτλ. Απλά έχουμε συντόμευση του κύριου ονόματος *Ιορδάνης*. Ως όνομα και επώνυμο είναι πολύ κοινό στον νομό. Από την προφορική μας έρευνα σημειώνουμε: *Σέρρες Ντάνιος, Μελενικίτσι, Στρυμονικό Ντάνιου, Μελενικίτσι Ντάντσιου, Κ. Καμήλα, Μελενικίτσι Ντάνκα*.

Για τα *Καγιάς, Καγιόγλου, Καγιάογλου* (< *kaya* «βράχος» Τομπ. 79) και *Μπαϊρας, Μπαϊρίδης, Μπαϊρήλης, Παϊρης, Βαϊρής* (< τουρκ. *bayir* «πλαγιά», Τομπ. 65) έχουμε να παρατηρήσουμε ότι ως τοπωνύμιο στην περιοχή μας η λέξη *μπαϊρ* δηλώνει κυρίως τον βραχώδη λόφο, την άγονη περιοχή. Στην Αγριανή χρησιμοποιούν τη λέξη για άνθρωπο βαρύ και δυσκίνητο με μεγάλη σωματική διάπλαση, πράγμα που επιβεβαιώνεται σε ανθρώπους που έχουν το επώνυμο στην Αγριανή

13. Πρβ. και Μπούτουρα, σ. 117: «*Μπόζα*, εκ του Σλαβικού τούτου ονόματος προέκυψε το θηλυκό όνομα + ούδα *Μποζιούδα*».

14. Πολλές φορές κατά τη διάρκεια της προφορικής μας έρευνας συνομιλητές μας διαβεβαίωσαν: «ιμένα τουν μπαθά μ' τουν ίλιγαν *Χρήστου*, αμά τουν φώναζαν *Μπουζίκια*».

15. Ο Μπούτουρας, σ. 51, αναφέρει τύπο *Γιάκος* ως υποκοριστικό του *Ιακώβ*, τον οποίο και εμείς συναντήσαμε στην Ηράκλεια.

και στον Εμμ. Παππά. Επομένως η λέξη αποδίδει τα πνευματικά και σωματικά χαρακτηριστικά του ορεισιβίου όπως τον φαντάζεται ο απλός άνθρωπος. Η λέξη *καγιάς* σημαίνει πιο πολύ πέτρα και γι' αυτό το λόγο χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει το κύριο όνομα *Πέτρος*¹⁶. Στη Ν. Ζίχνη – Μ. Ασία βρίσκουμε: *Κυρτζόγλου Πέτρος Καγιάς*, στο Καμαρωτό – Α. Θράκη: *Παπαδόπουλος Καγιάς Χριστόδουλος*. *Καγιά* ονομάζουν τον *Πέτρο* οι τουρκόφωνοι πρόσφυγες στις Σέρρες – Εϊνέσι. *Πετρομελίδης* ονομάστηκε ο *Καγιαβαλόγλου* από το Ικόνιο.

Και προηγούμενοι ερευνητές έχουν ταυτίσει το *Καρακόλης* με το τουρκ. *karakol* «περίπολος, φρουρά» (πρβ. και Τομπ. 87). Το όνομα όμως είναι σύνθετο από το τουρκικό *kağa* που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον μαύρο, αλλά και τον οξύθυμο. Το *Κόλης* είναι μια από τις πολλές εξελίξεις του ονόματος *Νικόλαος*¹⁷. Με τη μορφή *Κόλιος*, *Κόλας*, *Κόλιας* το συναντούμε ως όνομα και επίθετο σχεδόν σε κάθε χωριό του νομού.

Τα *Μυτάκης*, *Μυτάκος*, *Μυτακάκης* κακώς ορθογραφούνται και από άλλους ερευνητές με *υ* και συνδέονται στον Τομπ. 118 με το τουρκ. *muttaki* «ευσεβής». Είναι παράγωγα του κυρίου ονόματος *Δημήτριος*¹⁸. Και σήμερα στην Πεντάπολη το *Ματάκας* είναι χαϊδευτικό του *Δημήτριος*, το *Μήτος* στην Ηράκλεια, τα *Μουτός*, *Μουτάκος* στο Μ. Σούλι και Νιγρίτα. Το -υ- στη γραφή *Μυτάκος* κτλ. οφείλεται σε παρετυμολογία προς το *μύτη*. Πολλές φορές όμως συναντούμε και το σωστό τύπο με -η-: Σέρρες – Καλύβια Α. Θράκης *Μητακίδης Δημοσθένης Μητάκος*, Δαφνούδι *Μήτας Δημήτριος*, Ευκαρπία *Μητσιούδης Μήτος*.

Το *Μπατσιλάς* (< τουρκ. *bâtil* «λάθος») κατά τον Τομπ. 121) δεν είναι παρά το κύριο όνομα *Βασίλειος*. Ως όνομα και επώνυμο είναι πολύ κοινό στον νομό. Από την προφορική μας έρευνα σημειώνουμε: Σέρρες – Μ. Ασία, *Νικόκλεια Μπατσιλάς*, Μ. Σούλι, Νιγρίτα *Μπατσιλός*. Για το όνομα *Βασιλική* σημειώνουμε: Πεντάπολη *Μπατσή*, *Μπατσιώ*, *Μπατσιούδα*, Μ. Σούλι *Μπατσικά*, Σέρρες *Βασικούδα*.

Δεν γνωρίζουμε σε ποιες περιοχές εντοπίζει ο Τομπ. 131 τα *Νούσκας*, *Νούσκαλης*, που κατά τα άλλα συνδέει με τουρκ. *nüşha* «αντίγραφο, υπόδειγμα». Πάντως το *Νούσκαλης* στο νομό μας δηλώνει τον καταγόμενο από το χωριό *Νούσκα*, σημερινό Δαφνούδι, στον δρόμο από τις Σέρρες για τη Ν. Ζίχνη. Το επώνυμο *Νούσκας* είναι, όσο μπορούμε να διακρίνουμε από την μέχρι τώρα έρευνά μας, ένα από τα παράγωγα του *Ιωάννης*¹⁹. Στην Ηράκλεια βρίσκουμε: *Νούσης Αναστάσιος Ιωάννης*, ο ίδιος ονομάζεται και *Νούσης Αναστ. Νούσης*, ένας

16. Πρβ. και Τριανταφυλλίδη, ό.π., σ. 69: *Καγιάς* < τ. *kaya* = βράχος, και βαπτιστικό ('Ιμβρος).

17. Πρβ. και Μπούτουρα, σ. 79: *Κολής*, *Κόλιας*, *Κολός*.

18. 'Ο.π., σ. 63: *Μοτός*, *Μητάκ'ς*, *Μητάκος*, *Μητακός*, *Μήτης*, *Μητιάκος*, *Μήτος*.

19. 'Ο.π., σ. 72: *Νούσης*, *Νούσιας*, *Νούσιος*.

απόγονός του στις Σέρρες ονομάζεται *Νούσκας* του *Ιωάννη*. Στο Μελενικίτσι και σήμερα ονομάζεται *Νούσκα* η *Ιωάννα*. Κατά την προφορική μας έρευνα συναντήσαμε στην Ηράκλεια τύπους *Νούσης*, *Νούσιος*, *Νούσκας* ως παράγωγα του *Ιωάννης*.

Τα *Τάτσιος*, *Τατσάκης*, *Τατσιόπουλος*, *Τατσόπουλος* δεν ανάγονται στο τουρκ. ταξ «στέμμα», όπως πιστεύει ο Τομπ. 161, αλλά προέρχονται από το κύριο όνομα *Αναστάσιος*²⁰. Ως επώνυμο και όνομα είναι πολύ συνηθισμένο στον νομό. Τον τύπο *Τάτσης* συναντήσαμε και στην προφορική μας έρευνα στις Σέρρες και στο Μελενικίτσι. Στο Μελενικίτσι συνηθίζεται και ο τύπος *Τάτσκας*, ο οποίος είναι συχνός και ως επώνυμο.

Τέλος τα *Φανής*, *Φανάκης*, *Φανίδης*, *Φανόπουλος* (< τουρκ. fānī «νεκρώσιμος, θνητός» κατά τον Τομπ. 182) πρέπει να συνδεθούν με το κύριο όνομα *Θεοφάνης*²¹. Ο τύπος *Φάνης* είναι της κοινής νεοελληνικής. Στο νομό συναντούμε συχνά το επώνυμο: Σέρρες – Τυρολόη Α. Θράκης *Φανούδης*, Σκούταρι – Σκούταρι Α. Θράκης *Φαντσούδης* *Βασίλειος Θεοφάνης*, Σέρρες – Σκοπός Α. Θράκης *Φανιόπουλος*.

Σέρρες - Ν. Ζίχνη

ΝΙΚΟΣ ΤΑΧΙΝΟΣΛΗΣ

20. Ό.π., σ. 57: *Τάτσης*.

21. Ό.π., σ. 93: *Φάνης*, *Φανής*, *Φανίκος*, *Φανιός*.